

LIBRARY
INTERNATIONAL REFERENCE CENTRE
FOR COMMUNITY WATER SUPPLY AND
SANITATION (IRC)

BESCHRIJVING VAN DE PERCEPTIE EN HET GEDRAG VAN
VROUWEN EN KLEUTERS MET BETREKKING TOT BADEN IN
EEN OOST JAVAANS DORP; JATISARI.



Marianne Jansen,
Stevenshofdreef 124,
2331 DA, Leiden.

202.1.86 BE-4152

Kalau ada sumur di ladang
Saya ingin numpang mandi
Kalau ada umur panjang
Saya ingin ketemu lagi.

1986.

LIBRARY, INTERNATIONAL REFERENCE
CENTRE FOR COMMUNITY WATER SUPPLY
AND SANITATION (IRC)
P.O. Box 03190, 2509 AD The Hague
Tel. (070) 311111 ext. 141/142

RN: WH 4152
LO: 209.1 86 BE

Desa Jatisari

Een beschrijving van de perceptie en het gedrag van vrouwen met kinderen in de leeftijd van vijf jaar en jonger m.b.t het baden in een desa in Oost Java.

Dit onderzoek vond plaats in het kader van de doctoraalstudie in de Niet-Westerse Sociologie bij het Instituut voor Culturele Antropologie en Sociologie der Niet-Westerse Volken van de Rijksuniversiteit Leiden.

Hierbij dank aan degenen die dit veldwerk mogelijk hebben gemaakt; dr. Cri-Kars Marshall, dr. Jack Marshall, de staf van de Fakultas Kedokteran en alle anderen werkzaam bij Unibraw die geholpen hebben bij het krijgen van permissie voor het veldwerk. In het bijzonder dokter Arief en zijn stafleden, dr. Iksan van het Kantor Pusat Penelitian en de administratieve staf. Ook dokter Bachtiar en zijn staf van de Puskesmas te Pakisaji, de Camat en zijn staf en als laatste dank aan de bewoners van desa Jatisari die steeds weer bereid waren een antwoord te geven op mijn vele vragen.

Van het Instituut voor Culturele Antropologie en Niet-Westerse Sociologie hebben dr. J.J.J.M. Wuisman en drs. C.G.J. Holtzappel begeleid bij de voorbereiding en prof. dr. J.D. Speckmann bij de uitwerking van het onderzoek. (Februari 1986)

INHOUDSOPGAVE:

1.	<u>Onderzoeksontwerp</u>	1
1.1	Doelstelling	1
1.2	Methoden	1
1.3	Steekproef	2
1.4	Tijdschema	2
2.	<u>Uitvoering van het onderzoek</u>	3
2.1	Vorbereiding	3
2.2	Keuze van het Kecamatan Pakisaji	4
2.3	Introductie en oriëntatie in het dorp	5
2.4	Verzameling van achtergrondgegevens en secundaire data	7
2.5	Steekproef	9
2.6	Materiaalverzameling	9
2.7	Interviews	10
2.8	Informeel en andersoortige contacten	11
2.9	Afronding	12
2.10	Vertrek	13
2.11	Overzicht van het verzamelde materiaal	13
3.	<u>Fysische geografie en communicatie van desa Jatisari</u>	14
3.1	Ligging	14
3.2	Klimaat	14
3.3	Grondsoort en bodemgesteldheid	15
3.4	Irrigatie en rivieren	16
3.5	Verbindingen	16
3.6	Sociaal historische schets	17
3.7	Demografie	19
4.	<u>Sociaal economische structuur</u>	21
	<u>Lokale economie</u>	
4.1	Landbouwgewassen	22
4.2	BIMAS project	24
4.3	Kebun	24
4.4	Veehouderij	24
4.5	Afwateringssysteem	25
4.6	Lokale handel en nijverheid	26

6.4	<u>Percepties ten aanzien van het baden</u>	54
6.4.1	Kennis	54
6.4.2	Traditionele ideeën	58
6.4.3	Houding	65
6.4.4	Waarde	66
6.5	<u>Relatie; perceptie en gedrag</u>	67
6.6	<u>Te verwachten ontwikkelingen in de toekomst</u>	68
6.7	<u>Conclusies</u>	69
6.8	<u>Beleidsadviezen</u>	71
	Literatuurlijst	
	Bijlage 1	
	Bijlage 2	
	Kaart	

1. Onderzoeksontwerp:

1.1 Doelstelling:

Het doel van dit veldwerk is het beschrijven van de percepties en het gedrag van vrouwen met kinderen in de leeftijd van vijf jaar en jonger m.b.t het baden in een desa in Oost Java.

Dit praktische veldwerk is hoofdzakelijk exploratief en descriptief van aard.

Het veldwerk heeft twee fasen:

I/ Beschrijvende fase:

Dit gedeelte zal aandacht schenken aan het gedrag van vrouwen en kinderen in de leeftijd van vijf jaar en jonger in relatie tot baden en tracht de volgende vragen te beantwoorden:

Wat doen vrouwen m.b.t het baden?

- 1/ de historische situatie
- 2/ de lokatie van de badplaatsen
- 3/ de tijdsperiode (van de dag en het seizoen)
- 4/ de badbeschrijving
- 5/ wie baden er?
- 6/ speciale gebeurtenissen (ceremoniën)

II/ Verklarende fase:

Dit gedeelte zal zich richten op de oorzaken van het gedrag van vrouwen en kinderen in de leeftijd van vijf jaar en jonger gerelateerd aan baden b.v.

- Waarom baden de vrouwen bij die bepaalde plek?
- Waarom baden de vrouwen rond die bepaalde tijd?

1.2 Methoden:

De data verzamelingstechnieken zijn:

- participerende observatie
- documenten (gerelateerd aan bevolkingsaantal etc.)
- groep interviews
- korte gestructureerde vragenlijsten over onderwerpen die van belang blijken te zijn tijdens het veldwerk
- sleutel-informanten (mensen uit het gebied welke veel kennis hebben over bepaalde onderwerpen)

1.3 Steekproef:

Er zal een gestratificeerde steekproef worden getrokken op basis van de sociaal economische positie van de huishoudens waarbij de volgende verdeling zal worden gebruikt:

- a/ arme huishoudens
- b/ midden klasse huishoudens
- c/ minst arme huishoudens

Om een goede vergelijking te kunnen maken zullen huishoudens worden getrokken uit de arme en minst arme groep. De dagelijkse bad-activiteiten van de vrouwen in deze huishoudens zullen worden beschreven en interviews zullen worden afgenomen.

1.4 Tijdschema:

Het veldwerk zal plaatsvinden volgens het volgende schema:

- 1/ Een orientatie periode van ongeveer twee weken, welke omvat: een introductie aan de dorps autoriteiten gevolgd door een algemene orientatie in het dorp, introductie aan de dorpsbewoners etc.
- 2/ Verzamelen van base-line data, welke nodig zijn voor de steekproef
- 3/ Na de steekproef zullen de dagelijkse activiteiten m.b.t het onderwerp baden nauwkeurig worden gevolgd en interviews worden afgenomen. Deze periode zal drie maanden in beslag nemen.
- 4/ De laatste twee weken zullen worden gebruikt om de veldwerk periode af te sluiten door het verzamelen van aanvullend materiaal.

Voor verdere uitwerking van het onderzoeksontwerp zie bijlage 1.

2. Uitvoering van het onderzoek.

2.1 Voorbereiding.

Er is een zekere hoeveelheid tijd gemoeid gemoeid gegaan met:

- a/ Het herschrijven van mijn onderzoeksontwerp.
- b/ De keuze bepaling van de desa.
- c/ De introductie van het onderzoek bij de lokale autoriteiten in het onderzoeksgebied.

ad. a/ Daar de probleemstellingen van; - Joyce Heckman
 - Monique van Laar
 - Mijn persoon

welke alle drie binnen het kader; water, sanitair gedrag en gezondheid vielen, veel te breed waren opgesteld hebben wij ieder afzonderlijk moeten focussen. Mijn probleemstelling was destijds: "Welke rol vervult de vrouw bij de waterbeschaving in dukuh x?" Algemeen genomen heeft men water nodig voor: (Bollwerk, S.; 1982: 203) drinken, koken, afwas/schoonmaken, baden/persoonlijke hygiëne, wuduh (rituele wassingen), kleren wassen, zwemmen en de opname van menselijke uitwerpselen. Daar deze probleemstelling te veelomvattend was heb ik mij beperkt tot een onderdeel n.l het gebruik van water voor baden/persoonlijke hygiëne. Jack en Cri Marshall zijn ons hiermee bijzonder behulpzaam geweest. Beiden zijn werkzaam aan de Universiteit Brawijaya in het kader van het Nuffic in Malang.

ad. b/ Daar de Fakultas Kedokteran, van de Universiteit Brawijaya erg geïnteresseerd was in wat wij elk als onderzoeksontwerp hadden, hebben zij ons geholpen bij het zoeken naar een geschikt dorp voor onderzoek. Bovendien zouden zij ons dan een counterpart mee kunnen geven die ons in het veld kon helpen bij eventuele moeilijkheden. Wij kregen alle drie een arts toegewezen als counterpart.

We konden onze keuze maken uit vier Kecamatan. Hier plaatst de Fakultas Kedokteran namelijk zijn studenten voor K.K.N (praktijk ervaring) in de desbetreffende Puskesmas:

- Lawang
- Singosari
- Pakisaji
- Sumber Pucung

Wij bezochten alle vier de Kecamatan en maakte achtereenvolgens kennis met de voor ons eventueel geschikte desa.

ad. c/ Voor de introductie van het onderzoek bij de lokale autoriteiten moesten wij achtereenvolgens naar Surabaya "Kantor Gubernur", "Kantor Kabupaten" en in Malang het "Kantor Walikota", dit alles met begeleidende brief van Brawijaya.

Na alle benodigde brieven bij de juiste personen gebracht te hebben (Camat, Hoofd Puskesmas Pakisaji) konden wij 15 februari onze intrek nemen in de door ons gekozen desa:

- Desa Permanu;
 - a/ Dukuh Permanu - Monique van Laar
 - b/ Dukuh Blao - Joyce Heckman
- Desa Jatisari:
 - a/ Dukuh Tambaksari - Mijn persoon

2.2 Keuze van de Kecamatan Pakisaji.

Bij de keuze bepaling van de desa heb ik rekening gehouden met de volgende overwegingen:

1/ De aanwezigheid van traditionele badplaatsen d.w.z de bevolking baadt in de rivier of bij de bron.

Jatisari is een minus desa waar water nog een moeilijk punt is.

2/ De aanwezigheid van verschillende soorten water:

- rivier
- bron (sumber)
- put (sumur)

3/ De ligging ten opzichte van de Kecamatan, n.l niet al te dicht bij de grote stad Malang.

4/ Bevolkingsaantal en opbouw van het dorp. Aangezien het mijn bedoeling was mijn studie te doen in een buurtschap (dukuh) gaf ik de voorkeur aan desa Jatisari, dat met een totaal van 814 huishoudens tot de kleinere dorpen in de Kecamatan hoort. De bevolking van Jatisari woont in drie afzonderlijke dukuhs, waardoor het mogelijk werd het onderzoek onder een beperkte populatie te verrichten.

5/ De ouderdom van het dorp. Het leek mij van belang voor de verklaring van de sociale structuur van de dorpsamenleving rekening te houden met de lokale geschiedenis en indien mogelijk inzicht te krijgen in het ontwikkelingsproces van het dorp in de loop der tijd.

Na onze keuzebepaling zijn we persoonlijk door de Camat naar ons dorp gebracht.

2.3 Introductie en oriëntatie in het dorp.

Na overleg met onze begeleiders Cri en Jack Marshall, hebben wij ons 15 februari elk in ons dorp van onderzoek gevestigd. Alvorens Pak Lurah op de hoogte te stellen dat mijn keuze op zijn dorp gevallen was, waarna hij bemiddelde voor de plaatsing bij een kostgezin.

Ik werd ondergebracht bij een familie die als één van de weinigen beschikte over een "kamar mandi" en "jamban" (badkamer en toilet). Tambaksari met zijn 346 huishoudens telde slechts 9 huishoudens met een toilet en badkamer. Met de negen uitzonderingen daar gelaten gaat iedereen naar de rivier om te baden en te defecaeren.

Deze familie, bestaande uit een pas getrouwd echtpaar, opa, oma en moeder, behoorde tot de rijke families in het dorp. Mevrouw had een eethuisje ("depot") in Malang en meneer was chauffeur op één van hun eigen busjes ("colt"). De eerste week ging prima, alhoewel mij al wel was opgevallen dat mevrouw aan bijna geen één bijeenkomst in het dorp meedeed. Ze wist ook weinig af van de lokale gebeurtenissen b.v krediet- en spaarronden van vrouwen ("arisan"). Daar kwam nog bij dat zij van oorsprong van buiten Jatisari kwam. Toen kwam mijn kostgeld ter sprake en dit was een door Brawijaya vastgesteld bedrag. Hier stemde mijn gastvrouw allereerst niet mee in (ze wilde het dubbele bedrag per maand), maar door bemiddeling van Pak Lurah en dokter Jack van de Fakultas Kedokteran (mijn toegewezen counterpart in het veld), durfde zij dit bedrag niet te weigeren. Mijn eten werd echter steeds slechter en op het laatst was er geen water meer om mee te baden. Pak Lurah heeft toen bemiddeld, en ik ben verhuisd, met als reden dat ik niet te lang op één plaats mocht blijven, om beter met de bevolking in contact te kunnen komen was het nuttig te verhuizen na één maand.

Pak Lurah had echter geen toilet en badkamer, dit was de reden waarom Pak Lurah mij bij deze familie geplaatst had (hij was n.l verlegen), ook al had deze familie een marginale positie in het dorp. Hun huis was dicht bij dat van hem zodat hij een oogje in het zeil kon houden.

Ik vreesde eerst dat mijn verhuizing een eventuele nadelige invloed zou kunnen hebben op mijn onderzoek. Het tegendeel bleek echter waar. Na mijn verhuizing kwamen er allerlei verhalen los. Men was blij dat ik was verhuisd. Mijn gastvrouw bleek een eenling te zijn. Zij was echter "rijk" omdat zij vroeger getrouwd was geweest met een belangrijk persoon uit Malang.

Na mijn intrek bij Pak Lurah, 20 maart, zat ik midden tussen alle gebeurtenissen, vergaderingen, "Timbangan Bayi" (zuigelingenverzorging bijeenkomsten) etc.

Al het nieuws van de eerste hand. Ibu Lurah had voor mij een kleine slaapkamer in gereedheid gebracht die uitkwam op de vergaderruimte. De familie bestond uit Pak Lurah, zijn vrouw, zoon en schoondochter en kleindochtertje. Ik zat echter met een probleem het toilet, ik moest nu ook naar de rivier, maar dit lukte echt niet, al die starrende ogen. Gelukkig ontmoette ik een ibu die tot de weinigen behoorde die een toilet ("jamban") bezat. Het water kwam weliswaar uit de visvijver, maar er was een toilet, die ik tot mijn opluchting mocht gebruiken, zodat mijn probleem was opgelost. Elke ochtend dus vaste prik naar ibu toe.

Als enige concessie aan de "westerse" consumptie gewoonten kreeg ik zo af en toe ingepakte broodjes als ontbijt, dit ter afwisseling van de "pisang goreng, lupis en bentoel". Ibu Lurah had n.l een klein winkeltje waar men zijn verlegen boodschapjes kon halen. Zo kon de maaltijd van elf uur s'morgens rustig worden bereid (rijst, tahu, tempe jawa, bungkil (ook een tempe soort) en groenten). Er werd drie keer per dag warm gegeten (s'morgens, s'middags en s'avonds) en dan nog de nodige keren dat ik dingen aangeboden kreeg om te eten die ik niet kon weigeren, omdat het anders een belediging van de gastvrijheid was. Met als gevolg dat ik vele kilo's ben aangekomen. Het eten was niet erg gevarieerd, en fruit was luxe evenals vlees. Alleen banaan en papaya ("kates") werden zo af en toe gegeten. Diarree aanvallen voor een aantal dagen achtereen heb ik niet gehad. Eén dag heb ik hier last van gehad en dit bleek volgens zeggen door de "kacang rebus" (gekookte pinda's) te komen. Ik was niet gewend dit te eten. Met mijn gezondheid heb ik weinig problemen gehad. Ik deed alleen zo af en toe maar even een schiet gebedje als mij iets werd aangeboden wat er nu niet echt aanlokkelijk uitzag. De eerste week ben ik officieel aan de bevolking van Jatisari voorgesteld op een vergadering "Penerangan Umum dari Puspenmas" (Puspenmas=Pusat Penerangan Masyarakat) voor algemene voorlichting voor het volk. In de eerste week heb ik mij georiënteerd in dukuh Tambaksari; bezocht de natuurlijke bronnen in de dukuh en bezocht de andere twee dukuh van desa Jatisari. Bij deze gelegenheden maakte ik kennis met personen uit verschillende lagen van de dorpsamenleving.

2.4 Verzameling van achtergrondgegevens en secundaire data.

Gedurende de eerste maand van mijn verblijf in de desa verzamelde ik gegevens over de volgende onderwerpen:

- 1/ Gezondheidszorg structuur op nationaal, regionaal en lokaal niveau (dit specifiek voor desa Jatisari).

Deze informatie werd verzameld door gesprekken met:

- Dr. Arief, Hoofd van het "Kantor Public Health" van het "Rumah Sakit Umum" en zijn staf; dr. Tatong, dr. Jack Rubiyoso, dr. Sulung, dr. Hanafi en dr. Siswanto.
- Dhr. Sjamsul Arifin "Petugas Kesehatan Lapangan" gezondheidswerker van de Puskesmas (= Pusat Kesehatan Masyarakat).
- Pak Carik van desa Jatisari en een vertegenwoordigster van de P.K.K (= Pembinaan Kesejahteraan Keluarga) voor de ontwikkeling van gezinsswelzijn.

- 2/ In de loop van de eerste weken vond toevallig een dorpsvergadering plaats over de op handen zijnde plaatsing van vijf toiletten ("jamban") in Tambaksari en de plaatsing van vier regenwater reservoirs in dukuh Pondem.

Ik werd nauw betrokken bij alles wat hiervoor gebeurde, wat de regering bijdroeg wat de bevolking meedeelde en hoe alles tot stand zou komen. Voor mij was dit alles te meer interessant omdat defecatie nog steeds in de rivier plaats vond waar men ook baadde en zijn rijst waste.

Bovendien werd er ook een voorstel gedaan voor de badkamers voor algemeen gebruik ("tempat mandi umum") in de toekomst, als de toiletten ("jamban") gebouwd waren. De bouw van de toiletten verliep echter zo langzaam dat de badkamers nog verre toekomst muziek zijn.

- 3/ Daar mijn interesse uitging naar de groep moeders met kinderen van vijf jaar en jonger, leek het mij nuttig om wat informatie te vragen bij de plaatselijke vroedvrouw ("dukun bayi"). Voor Tambaksari waren dit er twee. Beiden hadden een korte cursus moeten volgen van een maand bij de Puskesmas (beiden hadden overigens geen lagere school doorlopen). Zij konden mij vertellen wanneer de "Selamatan bayi" (rituele feesten) gevierd werden en wat zij inhielden. Dit was voor mij van belang omdat een van deze selamatan bepaald wanneer het kind in de rivier gebaad mag worden, voor die tijd wordt het kind n.l thuis gebaad (later hier meer over).

Vervolgens bracht ik bezoeken aan de zuigelingen zorg zittingen ("Timbangan bayi") in de verschillende dukuh, om zo enigzins inzicht te krijgen in de gezondheidssituatie van de kinderen van vijf jaar en jonger in mijn desa.

- 4/ Daar 99% van de bevolking van Jatisari islamiet is en de rituele wassingen grotendeels in de rivier geschieden, waar men ook baadt. Leek het mij

van belang hierover wat informatie in te winnen bij Pak modin (de geestelijke leider van het dorp). Bovendien legde hij de islamietische betekenis uit van de "Selamatan bayi". Pak Carik (de dorpsadministrateur) die de jeugd godsdienst onderwijs geeft droeg hier ook aan toe bij.

5/ Informatie over het landbouw systeem m.n de afwatering, het watergebruik en bestrijdingsmiddelen. Pak Kuwowo, welke over de landbouw organisatie ging, heeft mij een aantal keren mee naar de sawah's genomen om alles duidelijk te maken, en wij bezochten een aantal dammen die voor de watertoevoer en bevoeiing van de sawah's van Jatisari zorgden.

6/ Informatie over de bevolkingssamenstelling, dorpseconomie en de geschiedenis van het dorp putte ik respectievelijk uit:

- Daftar Isaian/Pertanyaan mengenai potensi desa, welke mij zeer veel informatie heeft verschaft.
- Buku R.T.
- Sejahterah desa
- Geboorte register
- Buku timbangan bayi

Aanvullende informatie hierop werd gegeven door Pak Carik (de dorpsadministrateur) en Pak Lurah, welke altijd direct klaar stonden om hun hulp te verlenen.

7/ Wanneer de gelegenheid zich voordeed, bezocht ik bijeenkomsten van allerlei aard, zoals die onder bureu gehouden worden:

- * Selamatan bayi; - Teloni (vier maanden zwangerschap)
 - Tingkepan (zeven maanden zwangerschap)
 - Berokohan (geboorte feest)
 - Sepasaran (acht dagen na de geboorte van het meisje, tien/twaalf dagen na de geboorte voor de jongen)
 - Salapan (zes en dertig dagen na de geboorte)
 - Neloni (vier maanden na de geboorte)
 - Mitoni (zeven maanden na de geboorte)
 - Setahunan (één jaar na de geboorte)
- * Kundangan Kenduren; - Telun dinani (drie dagen na de dood)
 - Pitung dinani (zeven dagen na de dood)
 - Papat petang puluh dino (veertig dagen na de dood)
 - Satuse (honderd dagen na de dood)
 - Setahunan (Pendah satu; na één jaar, Pendah dua; na twee jaar)
 - Sewune (duizend dagen na de dood)
- * Arisan
 - Arisan piring
 - Arisan P.K.K
 - Tahlil (Arisan beras; deze is voor vrouwen en mannen)

apart, voor de vrouwen s'middags en voor de mannen s'avonds)

* Kemanten - Bruiloften

Al deze bijeenkomsten hebben een islamietische achtergrond.

Hiernaast bezocht ik informele bijeenkomsten, en een gymnastiek uitvoering.

2.5 Steekproef.

Uit het geboorte register trok ik (at random) uit elke R.T, er zijn er twaalf, drie kinderen van vijf jaar of jonger (voor elke R.T een reserve). Vervolgens bezocht ik de moeders om een interview af te nemen. Welke een totaal van vier en twintig interviews opleverde.

De leeftijd van de respondenten varieerde van twintig tot en met veertig jaar en was als volgt vertegenwoordigd:

Tabel 1:

Leeftijd (jaren)	20	21	22	23	25	27	30	31	35	40	
respondenten	1	1	3	1	8	3	2	1	2	2	24

Verder maakte ik gebruik van interviews met sleutel-informanten en groep interviews.

2.6 Materiaalverzameling.

Bij dit onderzoek maakte ik gedeeltelijk gebruik van open vragenlijsten en gedeeltelijk van speciaal opgestelde vragen voor de desbetreffende sleutel-informant. Verder werkte ik met tekeningen die aan groepjes vrouwen werden voorgelegd. Ik had drie vaste tolken, allen van het kader, zodat zij bijna iedereen kenden. Ik was mij bewust, dat er bij het doen van onderzoek niet voorbij kan worden gegaan aan de bestaande verhoudingen en dat ook mijn tolken daar niet los van stonden. Daarom vond ik het prettig dat ik niet alleen op één persoon aangewezen was. Beloning wilden zij geen van allen, daarom bracht ik zo af en toe iets mee ("oleh oleh") uit Malang als ik post was wezen halen. Het kostte mijn tolken wel enige moeite om de vragen alleen te vertalen tijdens de interviews. Dat er van hen geen informatie verwacht werd en dat zij de respondenten niet mochten "helpen" bij de beantwoording was vooral in het begin een opgave.

Mijn kennis van het javaans werd in de loop der tijd voldoende om te kunnen

volgen hoe mijn vragen en de antwoorden overgebracht werden. Wanneer de tolk er zelf wat aan toevoegde trachtte ik het gesprek alsnog bij te sturen.

2.7 Interviews.

Gedurende twee maanden nam ik interviews af. Na een aantal proefinterviews, heb ik uit het geboorteregister per R.T een aantal moeders getrokken, (Dukuh Tambaksari bestaat uit twaalf R.T) met een kind van vijf jaar of jonger. Dit om goed inzicht te krijgen in de badplaatsen en alles wat daarmee samenhang. Ik kondigde mijn bezoeken meestal niet aan, zodat er geen maatregelen getroffen konden worden als ik kwam, men was echter altijd bereid mijn vragen te beantwoorden. Slechts één vrouw kon mij niet direct te woord staan vanwege ziekte. Ik heb haar later bezocht. Deze interviews werkte ik meestal s'avonds uit. Aangezien Pak Lurah het op prijs stelde dat ik voor het donker binnen was, een meisje hoort n.l niet als het donker is buiten rond te lopen. Dus voor zessen was ik meestal thuis. Vermoeidheid of uitnodigingen elders (maar dan onder begeleiding), gebruikte ik de volgende ochtend.

Als aanvulling op deze interviews heb ik vele interviews afgenomen bij sleutel informanten. En hiernaast nog een aantal groep interviews. De meesten in het dorp wisten van mijn aanwezigheid in het dorp af en wat ik kwam doen, zodat ik nauwelijks een introductie nodig had. Pak Lurah had mij n.l tijdens mijn eerste week in Jatisari officieel voorgesteld aan de bevolking.

Ik nam voor de interviews de tijd en afhankelijk van de sfeer en de omstandigheden kon een bezoek één à twee uur duren, zodat ik niet meer dan twee interviews op één dag deed (s'morgens en s'middags). De reacties van de respondenten konden sterk uiteen lopen, er kon spontaan en openhartig gereageerd worden of juist geprikkeld omdat de vragen naar bepaalde oorzaken van bepaalde omstandigheden voor hen vaak zo over duidelijk waren.

Tijdens de interviews voegden zich vaak burens of familieleden bij, zodat het een gezellig gesprek werd, waarbij goed in de gaten moest worden gehouden welke antwoorden werden gegeven.

Bij de armere gezinnen werd vaak niets aangeboden, waarvoor zij zich aan het eind van het gesprek soms verontschuldigde. Degenen die het iets beter hadden boden thee of koffie aan, (koffie die vaak niet te drinken was, aangezien het een mengsel was van gebrandde rijst, mais en koffie) wat uit beleefdheidsoverwegingen opgedronken moest worden.

Het risico van darmstoornissen had ik al gauw laten varen anders zou ik bijna niets kunnen eten en drinken, gezien de wijze waarop alles werd klaargemaakt.

De interviews eindigden met een aantal vragen van de respondenten, over Nederland. En ik heb dan ook heel wat keren dezelfde verhalen over Nederland moeten vertellen.

Naar de respondenten waarvan ik wist dat zij Bahasa Indonesisch spraken ging ik meestal alleen.

2.8 Informele en andersoortige contacten.

Naast de activiteiten, die in zekere zin samen vielen met het proces van opname in de dorpsgemeenschap, zoals mijn was doen bij de bron (zodat ik tevens de badende mensen kon observeren) deed ik af en toe mee met gymnastiek op het veldje naast het desa kantoor en volleybal op een ander veld in het dorp. Een werkeloze jongen die mij later vaak zou vergezellen bij mijn interviews was altijd van de partij. Een beetje lichaamsbeweging kon ik best wel gebruiken. Bij mijn vele bezoeken kreeg ik altijd wel weer iets aangeboden, wat ik niet kon weigeren. Aangezien weigeren onbeleefd is. Dan is het n.l. net of je het aangebodene niet lekker vindt.

Gedurende de veldwerk periode ging ik eens in de veertien dagen naar Malang om de post te halen bij ons vaste adres, een familie waar wij een maand voor ons vertrek naar de desa hadden gelogeed. Met de Marshall's hebben gedurende onze veldwerk periode drie keer een werkbepreking gehad.

Bij mijn bezoeken aan Malang maakte ik gebruik van het lokale vervoer; colt, bemo en badjai. Alvorens door het chocolade bruine water van de rivier de Metro te hebben gewaad, dat net tot over de knie kwam. Bij deze wandeltocht tot Pakisaji werd ik meestal vergezeld. Bij het vervoer moet je niet al te veel pretenties hebben. Ik kon soms nog maar net ademhalen, zodat ik altijd blij was als ik op mijn plaats van bestemming was.

Gedurende de gehele periode van het veldwerk heeft Ibu Mus mij aan mijn zijde gestaan, niets was haar teveel, ondanks haar vijf kinderen en het vele naaiwerk dat zij er nog bijdeed om later haar kinderen naar school te kunnen laten gaan.

Ze was een zeer actief lid van de P.K.K en een graag gezien persoon in Jatisari. Het was bij haar thuis altijd de zoete inval. Als het even kon gingen we samen op pad, interviews, selamatan etc. Maar als zij niet kon waren er altijd nog Harry, die bij tijd en wijle een baantje had, Tin, een meisje dat de SMA had voltooid en nu thuis haar moeder hielp en Ibu Amah.

Zo hoefde ik niet steeds beslag te leggen op een persoon, want zo af en toe voelde ik mij best wel bezwaard dat hen niets te veel was en ze altijd voor mij klaar stonden als ik een tolk nodig had. Zodra ik ook maar wist dat de

vrouw of man die vragen wilde stellen Bahasa Indonesisch sprak ging ik alleen op pad. Maar dit werd meestal niet zo op prijs gesteld. In de desa moet je altijd een vriend(in) ("teman") bij je hebben. Pak Lurah waakte nauwlettend over mij, hij voelde zich verantwoordelijk ("bertanggungjawab") voor mijn veiligheid en welzijn in het dorp. En als ik dan ook iets later thuis kwam b.v tegen schemeren aan, dan kreeg ik een verwijtende blik van hem, waar hij later dan weer om moest lachen. Ibu Amah leerde ik na mijn verhuizing naar het huis van Pak Lurah pas kennen- Want mijn verhuizing bracht een sanitair probleem met zich mee. Pak Lurah had geen toilet ("jamban"). Dit was dan ook de reden waarom hij mij eerst bij anderen in de kost had ondergebracht en dat toch vlakbij zijn huis was, zodat hij goed een oogje in het zeil kon houden. Ik zou in het vervolg gebruik moeten maken van de rivier, wat niet geheel onopgemerkt verliep, Totdat ik Ibu Amah weer ontmoette, een actief lid van de P.K.K, en een van de weinigen in Jatisari die een toilet had. Ze begreep mijn probleem en vanaf die tijd ging ik elke ochtend naar Ibu Amah, totdat de "jamban" die Pak Lurah liet maken achter het huis klaar was. De bouw van de "jamban" heeft ruim een maand geduurd, zodat ik niet echt lang van deze luxe heb mogen genieten. Baden deed ik overigens achter het huis op een grote plaats, met water van de "sumber" of regenwater. Ibu Amah wist echter veel over Jatisari; de "dukun bayi", de "dukun" (traditionele vroedvrouw en genezer) en de geheimzinnige krachten van de bronnen. Bovendien was zij graag gezien. Ze had een zoon die het al tot de SMA had gebracht, waarvoor haar man en zij hard werkten in de fabriek en op de sawah. In de middag had zij vaak een verloren uurtje, en dan vond zij het gezellig om mij te vergezellen naar mijn sleutel informanten en te helpen met vertalen.

2.9 Afronding.

De laatste interviews, groep interviews vonden in de slot periode van mijn verblijf in desa Jatisari plaats, dat bij elkaar drieëneenhalve maand heeft geduurd. Tijdens de laatste weken voerde ik nog een aantal gesprekken met functionarissen bij het Kantor Kabupaten afdeling Dinas Kesehatan in Malang, en medewerkers van de Puskesmas in Pakisaji.

Hierbij ging het over het beleid en aansluiting van de programma's bij de lokale bevolking. Deze informatie kon ik dan weer vergelijken met gesprekken van mensen in mijn dorp. De laatste weken heb ik nog vaak de twee "dukun bayi" uit mijn dorp vergezeld op hun tochten naar de verschillende of nabij-

gelegen dorpen. Wat voor mij een prettige ervaring was dat ik nu overal rustig kon lopen en de mensen gewoon hun gang gingen. Dat ik mijn was bij de "sumber" deed met alle andere vrouwen was niet gek meer. Men kende mij en mijn activiteiten kon ik nu in een ontspannen sfeer ondernemen.

2.10 Vertrek.

Mijn verblijf in desa Jaticari liep ten einde hoewel er nog talloze zaken waren die het onderzoeken waard waren en er bovendien een sterke band was ontstaan met bepaalde personen zoals o.a mijn gastfamilie en mijn tolken en hun familie. De laatste week van mijn verblijf stond in het teken van mijn vertrek. Tijdens de "Timbangan bayi", nam ik afscheid van de moeders en bedankte hun voor hun medewerking. Verder heb ik vele recepten opgeschreven en heb ik in de keuken meegeholpen, iets waar ik al die tijd niet erg veel tijd voor had gehad.

2.11 Overzicht van het verzamelde materiaal.

- 1/ Interviews; in het totaal werden er 24 interviews onder respondenten uit de steekproef afgenomen. Uit elke R.T van dukuh Tambaksari werden er twee respondenten geïnterviewd. Verder is er gebruik gemaakt van key-informant interviews en drietal groep interviews.
- 2/ Secundaire gegevens verkreeg ik door overnamen uit bronnen en interviews met vertegenwoordigers van overheidsdiensten.
- 3/ Observatie van de dagelijkse activiteiten van vrouwen en kleuters langs de rivier, in het bijzonder hun gedrag ten aanzien van het baden. Dit als controle op informatie van de respondenten en als basis voor een gedetailleerde beschrijving van allerlei elementen van de sociaal culturele context van het onderzoeksdorp.

3. Fysische geografie en communicatie van desa Jatisari.

3.1 De ligging.

Desa Jatisari ligt in het Kecamatan Pakisaji van het Kabupaten Malang. Het Kecamatan Pakisaji bestaat uit 12 desa's; desa Pakisaji, Glanggang, Wonokerso, Sutojayan, Karang Duren, Kendal Payak, Kebon Agung, Genengan, Wadung, Jatisari en Permanu. Desa Jatisari, welke bestaat uit 4 pedukuhan n.l Jatisari, Tambaksari, Pendem Lor en Pendem Kidul, bevindt zich ten westen van het centrum van het Kecamatan, de afstand van de desa naar het kantoor Kecamatan is \pm 3.5 km.

Deze desa is de meest afgelegen desa vergeleken met de andere desa in Kecamatan Pakisaji. Desa Jatisari beslaat 486 ha. grond, welke voor 70% uit berglandschap bestaat en tijdens de regentijd bijzonder slecht bereikbaar is. De grenzen van de traditionele desa Jatisari zijn de volgende:

- ten noorden grenst desa Wadung
- ten oosten grenst desa Genengan en Pakisaji
- ten zuiden grenst desa Karang Pandan en Permanu
- ten westen grenst de Gunung Katu

(zie bijlage kaart)

3.2 Klimaat.

De gemiddelde temperatuur in het Kabupaten Malang bedraagt 24.4°C. (Konsep Dasar, Kabupaten Malang: 1977; 31)

Tabel 2:

maand	jan.	febr.	mrt.	apr.	mei	juni	juli	aug.	sept.	okt.	nov.	dec.
temp.	24.8	24.8	24.5	24.7	23.7	24.6	23.8	24.3	23.8	25.3	24.6	23.

Hierbij dient te worden aangetekend dat Jatisari in de bergen ligt en de temperatuur hier in het zomerseizoen schommelt rond 20°C. En men vorig jaar als laagste temperatuur in de regentijd 16°C noteerde.

De regentijd begint in nov./dec. en duurt 6 maanden. In het Kabupaten Malang varieert de neerslag tussen 1.744 mm/per jaar en 3.380 mm/per jaar. Met een totaal aantal regendagen variërend van 109 tot 174 dagen per jaar. Dit brengt ons op een gemiddelde van 2262 mm/per jaar neerslag voor een gemiddelde aantal dagen van 143 per jaar.

3.3 Grondsoort en bodemgesteldheid.

In Jatisari vinden we "tanah basah" (= sawah) en "tanah kering" (= tegal). Op het sawah land kan het gehele jaar worden verbouwd; padi, pinda's e.a. Soms wordt het land verhuurd aan de suikerfabriek "Kebun Agung", gesticht in 1918, voor het planten van suikerriet.

Het grootste gedeelte van de vruchtbare sawah moet worden bevoeid met water van de rivier de Suaru, die voldoende water heeft om de sawah's te bevoeien.

Alleen de laagliggende vallei van Pendem Kidul herrinnerd aan een tekort aan water. Het land ligt n.l. hoger dan het wateroppervlak van de rivier. Men vindt hier "tanah tegal" en gewassen die niet veel water nodig hebben bij het verbouwen zoals; mais, pinda's.

Dit land wordt ook gebruikt voor het planten van "karang kitri" zoals b.v. cabe's en vruchten, duren, langsep, nanka, duku e.a. Er is nog steeds veel land met een tekort aan water.

Men heeft plannen om een dam te maken en het land te kunnen bevoeien van dukuh Pendem en de sawah's van de desa Permanu en de desa Karang Pandang Dit plan ligt er al vele jaren en kan niet worden doorgevoerd a.g.v. gebrek aan geld.

In Jatisari vinden we twee grondsoorten; "tanah biasa" of "tanah gembrung" geheten, welke een donkerbruine vruchtbare grondsoort is en daarnaast de "tanah klet!, deze lichtbruin gekleurde grondsoort komt echter niet veel voor. (Daftar Isian, Pertanyaan mengenai potensi desa, 1983/1984)

Tabel 3:

Het landgebruik is als volgt ingedeeld:

tanah sawah	117	ha.
tanah tegal	200	ha.
tanah pekarangan (= tuin)	102	ha.
makaman (= begraafplaats)	2.5	ha.
pamong (= dorpsadministrateur)	5.7	ha.
jalan desa (= dorpswegen)	2	ha.
tanah lapangan (= veld)	1	ha.
tanah hiasan (= decoratie)	56	ha.
	<hr/>	
	486.2	ha.

3.4 Irrigatie en de rivieren.

Alleen de kleine rivier de Suaru is geschikt voor irrigatie.

Hiernaast vinden we twee van steen gebouwde dammen "dam Reco" en de "Sumber Duren". Eigenlijk zijn er drie grote rivieren in desa Jatisari die de desa passeren. De drie rivieren zijn de Metro, Babar en Kajar.

Helaas kunnen deze drie rivieren de sawah gronden van de desa niet bevoeligen omdat de grond te hoog ligt.

Pijpleidingen en pompen zijn nog niet in de desa aanwezig zodat in de dagelijkse waterbehoefte nog steeds de; sumber/mata air (= natuurlijke bron), sumur (= put) en de sungai (= rivier) voorzien.

In Tambaksari zijn er vier personen die hun brood verdienen met water halen. De kosten per "pikul" (twee emmers water welke met een houten juk op de schouders worden gedragen) zijn 100 Rupiah.

3.5 Verbindingen.

Het vervoer tussen desa Jatisari en het centrum van het Kecamatan Pakisaji is erg moeilijk. De voornaamste middelen om zich te verplaatsen zijn; lopen, de fiets, bromfiets of de auto. Het meeste gaat echter nog steeds te voet. Men loopt lange afstanden over bergachtige wegen welke nog nauwelijks van bedekking zijn voorzien. Vooral in de regentijd maken grote gaten en modder de wegen onbegaanbaar. Openbaar vervoer tot in Jatisari is er niet.

De enige mogelijkheid is "ojack" (= iemand die zijn boterham verdient met het achterop de bromfiets vervoeren van mensen) of "carter" (= het afhuren van een bemo, zodat deze je naar de plaats van bestemming brengt) wat een zeer kostbare geschiedenis is en b.v alleen gebruikt wordt door de lokale bevolking wanneer een zieke naar de Puskesmas vervoerd moet worden.

Jatisari telt (Daftar Isian/Pertanyaan mengenai potensi desa; 1983-1984);

- fietsen	390
- ossewagens	4
- auto's	2
- bromfietsen	15

Eigen vervoer onder de bevolking is dus schaars en openbaar vervoer is er nauwelijks en dan alleen van Bendo naar Jatisari. De kortste weg naar Pakisaji is te voet en neemt een half uur tijd in beslag. Bij overstromingen in het regenseizoen kan de rivier niet worden overgestoken en moet men omlopen, deze wandeling is ruim één uur.

3.6 Sociaal historische schets van het gebied.

Desa Jatisari bestaat uit vier "pedukuhan" (buurtschap) n.l.:

- 1/ Pedukuhan Jatisari
- 2/ " Tambaksari
- 3/ " Pendem Lor
- 4/ " Pendem Kidul

Elk van de genoemde pedukuhan heeft zijn eigen geschiedenis welke resulteerde in het samengaan van de vier pedukuhan en het ontstaan van desa Jatisari. Er is geen geschreven bron over de geschiedenis van Jatisari. Wat hier gesteld wordt is uit reacties van informanten (o.a een oude man van ± 90 jaar). De naam Jatisari werd gekozen omdat vanaf het begin van de kelurahan van deze desa de stichting en de leiding over de pedukuhan genomen werd door afstammelingen van m'bah Sari. Maar sinds 1967 wordt de kepala desa niet meer op basis van afstamming aangesteld maar door verkiezing van de inwoners ("pemungutan suara"), dus verhuisde de dorpsadministratie naar de pedukuhan Tambaksari omdat de kepala desa uit deze pedukuhan kwam.

De geschiedenis van elk van de genoemde pedukuhan is als volgt (Wahyono, S.: 1978; 3-5):

Pedukuhan Jatisari:

De eerste bewoners van de dukuh gebruikte steeds de naam van m'bah Sari om hun woonplaats aan te duiden, waardoor uiteindelijk de dukuh Jatisari genoemd werd. Tot nu toe breidde de bevolking die zich met haar vestigde uit. M'bah Sari werd in deze dukuh begraven.

Pedukuhan Tambaksari:

Voordat haar naam Tambaksari werd, heette de genoemde dukuh "Patuk salam". De betekenis van deze naam is gebaseerd op een ontmoeting van drie mensen welke zich voor het eerst vestigden in deze voor hen veilige omgeving. De drie personen die elkaar ontmoetten waren aanhangers van de Islam, en werden eigenlijk gezocht door het nederlandse leger, zij waren n.l soldaat in het leger van prins Diponegoro dat gedwongen was te vluchten. Nadat men zich had gevestigd, sprak men af dat degene die het eerst zou overlijden begraven zou worden in het westen en naar het zuiden gericht, dit om de grens van de dukuh te bepalen. Men wordt nog steeds zo begraven. Wat betreft de naamsverandering in dukuh Tambaksari kwam omdat deze beter paste, het gebied heeft ooit veel "tambak" (= "kolam") vijvers gehad. Wanneer je de naam m'bah Sari eraan toevoegd krijg je Tambaksari.

Pedukuhan Pendem Lor:

Deze dukuh verschilt met pedukuhan Pendem Kidul. Lor werd gesticht door een zwerver uit Mataram, m'bah Bala geheten.

Men vestigde zich speciaal in dit gebied omdat het zo vruchtbaar was.

De vruchtbare grond leidde er uiteindelijk toe dat vele mensen verhuisde van buiten naar Pendem Lor wat resulteerde in de vorming van een bevolking.

Pedukuhan Pendem Kidul:

Niet zoals pedukuhan Pendem Lor, werd pedukuhan Kidul door een persoon ontdekt die dit droge gebied moer^ssvormgeven. Dit gebied had niet zoveel bezoekers en werd daarom gebruikt als schuilplaats voor rovers en bandieten. Zodat dit genoemde gebied uiteindelijk niet veel inwoners had. Pendem en speciaal dukuh Pendem Kidul was vroeger een bergplaats voor eigendommen van het chinese koninklijke leger in de tijd dat zij steeds het koninkrijk Kediri in Java streden. Het is een feit dat tot nu toe de lokale bevolking nog vaak dingen tegenkomt vanuit China; een koperen schaal, chinees geld e.a.

Er zijn religieuze groepen van beide genoemde dukuh omdat sinds vroeger tussen de beide genoemde dukuh geen verbindingen^{die} zijn. Verder werd pedukuhan Pendem Lor samengebracht met pedukuhan Tambaksari terwijl pedukuhan Pendem Kidul werd verenigd met dukuh Jatisari. Ten slotte nadat pedukuhan Tambaksari en Jatisari onder leiding waren gekomen van een kepala desa werden de twee genoemde pedukuhan niet direct een.

Dongeng (= legende).

"Cerita babat Malang":

Dit verhaal dateert van rond 1200. Een man Sumulewa geheten van Japanan Modjokerto (Modjopahit) werd verliefd op Borboredna van Ponoroko (Jawa Timur). Deze liefde was echter een verboden liefde omdat Sumulewa reeds een zwangere vrouw had. Borboredna was een zuster van de Bupati, welke een oorlog tussen beide families uitriep. De Bupati deelde mede dat hij zijn zuster zou uithuwelijken aan de man die Sumulewa kon doden. Iemand uit Madura komt dit ter ore "Panji Puleng Jiwo" geheten. In het Malang gebergte, Gunung Buring, bevond zich een grote deur, degene die deze deur kon openen zou Borboredna mogen huwen. Sumulewa sterft als hij tussen de deur beklemd raakt. Panji en Borboredna trouwen. Tijdens deze oorlog komen dorstige mensen water vragen in het nu geheten Kecamatan Pakisaji. De lokale bevolking was echter bang en wilde geen partij trekken in deze oorlog en gaven geen water onder het voorwendsel dat het water op was. Waarop een van de dorstige mensen zei: "Kalau tidak diberi minum, sampai besok tidak ada

air untuk minum." Als mij geen water wordt gegeven dan zal er tot aan de dag van vandaag geen drinkwater zijn. Tot nu toe is het water nog steeds moeilijk te verkrijgen. Het waterpeil is n.l diep \pm 18 m. zodat er nog maar weinig putten zijn.

Met de "dongeng" wordt duidelijk gemaakt dat de legende uitdrukking geeft aan de vloek, het drinkwater tekort, die er op desa Jatisari rust.

3.7 Demografie.

De bevolking van desa Jatisari telde 3873 inwoners in november 1984. En bezat 676 K.K, (=Kepala Keluarga), huishoudens welke waren verdeeld over 4 dukuhan.

Mijn aandacht richt zich op Tambaksari, waar ook pak Lurah is gehuisvest en welke 354 huishoudens heeft, 53% van het totaal aantal huishoudens.

De gemiddelde omvang van huishoudens in Jatisari is 5.6 personen.

De volgende tabel geeft de leeftijdsopbouw van de bevolking van desa Jatisari volgens het Daftar Isian van november 1984.

Tabel 4:

Bevolkingsopbouw:

Leeftijdsklasse	Mannen	Percentages	Vrouwen	Percentages
0 - 4	245	13	253	13
5 - 14	439	23	424	22
15 - 24	379	20	392	20
25 - 54	542	28	489	25
55 - -	338	17	372	19

Aangezien dit geen indeling in gelijkwaardige leeftijdsklasse is vallen er weinig conclusies te trekken omtrent de bevolkingsopbouw.

Gegevens over het geboorte en sterftecijfer over een lange periode waren niet voorhande. Bovendien bleek er een grote inconsistentie in de registratie van de gegevens. De vermelde cijfers dienen dus met grote voorzichtigheid te worden bekeken aangezien de registratie van de gegevens in Jatisari onbetrouwbaar was.

Tabel 5:

	1982	1983	1984
Geboorte	84	91	84
Sterfte	15	23	21
Totaal	69	68	63

Het geboorteoverschot van Jatisari ligt, vergeleken bij het Kecamatan Pakisaji, er ver boven, aangezien het Kecamatan voor 1984 een overschot van 58 telde.

Wat betreft de migratie kan het volgende worden genoteerd;

Tabel 6:

	1982	1983	1984
Vestiging	35	42	54
Vertrek	33	24	37
Overschot	3	18	17

Bij vergelijking van de gegevens over de laatste drie jaar blijkt dat Jatisari over een vestigingsoverschot beschikt, dat verklaard kan worden door de aantrekkingskracht van de grote stad Malang en de suikerfabriek "Kebun Agung" (welke dateert van 1918).

4. Sociaal economische structuur.Lokale economie:

Het grootste deel van de huishoudens in Jatisari leeft van de inkomsten als boer, welke op eigen land verbouwt, of als landarbeider.

We vinden in Jatisari de volgende arbeidsverdeling (1985):

Tabel 7:

Beroepen	Aantal	Percentages
Petani penggarap (boeren)	383	29
Buruh tani (landarbeiders)	422	32
Peternak (veehouders)	7	1
Pedagang (handelaren)	127	10
Kerajinan tangan (handnijverheid)	93	7
Guru (leraren)	6	0
Overige (fabrieksarbeiders e.a)	281	21
Totaal	1320	100

Er is weinig werkgelegenheid in Jatisari zodat een groot aantal arbeidskrachten nog geen werk hebben. Exacte cijfers over de werkeloosheid waren niet te krijgen. De werkeloosheid is afhankelijk van het seizoen. Pak Lurah schatte de seizoenswerkeloosheid op 20% van de beroepsbevolking.

Hiernaast beïnvloed ook het onderwijsprobleem een tekort aan geschoolde arbeid. Een groot aantal jonge kinderen kunnen noodgedwongen hun school niet afmaken, omdat zij hun ouders moeten helpen met geld zoeken voor het dagelijkse bestaan en gaan dan allereerst als landarbeider werken.

Wat betreft het landbezit kan worden gemeld dat meer dan de helft van de respondenten (63%) geen land bezit, het land dat zij bewonen is bezit van de ouders. "Pemberian", dit is land dat ouders tijdens hun leven aan hun kinderen geven. Een "warisan" daarentegen is land dat kinderen erfen na de dood van de ouders. Het hoge percentage van "geen landbezit" kan worden gewijd aan het feit dat we te maken hebben met jonge gezinnetjes.

Iets minder dan een kwart van de respondenten (21%) bezit 1/4 ha. grond, minder dan 1/10 (8%) bezit 1/2 ha. grond en eveneens iets minder dan 1/10 deel (8%) heeft 20 ha. grond tot zijn beschikking.

Hierbij dient te worden vermeld dat cijfers met betrekking tot het landbe-

bezit erg moeilijk zijn te verkrijgen.

De volgende paragrafen geven een beschrijving van de hierboven genoemde agrarische en commerciële activiteiten.

4.1 Landbouwgewassen.

Van het totaal aan grond (natte en droge grond) wordt door het merendeel van de boeren ("petani") de grond verbouwt met rijst ("padi").

Hiernaast om te waken dat de grond voortdurend vruchtbaar blijft wordt niet zelden de sawah beplant met andere gewassen: pinda's ("kacang"), soya ("kedelai") e.a. In het droge seizoen zijn de droge sawah gronden ("tanah kering") vaak beplant met mais ("jagung"), cassave ("ketella pohon") e.a. Wat betreft de organisatie van het planten kan worden vermeld dat het merendeel van de desa bewoners begrijpt dat met een geregelde manier van planten het inkomen van de boer beïnvloed kan worden. En niet weinig bij de boer die zijn sawah beplant met suikerriet, want dit geeft een veel grotere opbrengst. Maar een deel van de inwoners die hun grond aan de suikerfabriek "Kebun Agung" hebben verhuurd klagen, omdat de opbrengst van de huur zo erg laag is. De landbouw methoden van de boeren gaat vooruit met de bedoeling dat binnen de gegeven arbeid de produktie moet toenemen. Men maakt gebruik van de volgende methoden:

- goede zaden
- bestrijdingsmiddelen (pesticide, desinon en hopcin insecticide)
- irrigatie (hierover straks meer, onder afwateringssysteem)
- het gebruik van mest en goede verzorging

Maar er is ook nog een deel van de boeren die van deze methoden nog niet op de hoogte zijn. Zij volgen het systeem van werken op het land vanuit vroegere tijden met als gevolg dat hun opbrengst kwalitatief en kwantitatief minder is dan bij de boeren die het nieuwe systeem toepassen. Deze boeren geloven nog niet zo in de nieuwe methoden daar komt bij dat de prijs van mest en bestrijdingsmiddelen hoog zijn, zodat men bij de oude vertrouwde methoden blijft. Hiernaast is het niet zo eenvoudig om aan goed materiaal te komen of het is niet te krijgen.

Plantschema 1985:

(Bron: Pak Kuwowo van de landbouwvoorlichting)

"Musim hujan" (regentijd; dec. t/m mei):

Sawah:

- 55 ha. sawah
- 2 ha. palawija (met dit begrip worden meerdere gewassen aangeduid, die in de loop van het jaar worden verbouwd zoals mais, ("jagung"), pinda's ("kacang").
- 9 ha. cassave ("ketella rambat")

Tegal:

- 15 ha. rijst ("padi")
- 25 ha. palawija
- 4 ha. ketella
- 3.5 ha. e.a.

"Musim panas" (juni t/m nov.):

Sawah:

- 38 ha. rijst ("padi")
- 20 ha. palawija
- 10 ha. pinda's ("kacang")
- 8 ha. cassave ("ketella")
- 2 ha. soya ("kedelai")
- 135 ha. suikerriet ("tebu")

Tegal:

- 13 ha. rijst ("padi beran")
- 15 ha. palawija
- 5 ha. cassave ("ketella")
- 7 ha. pinda's ("kacang")
- 5 ha. soya ("kedelai")
- 135 ha. suikerriet ("tebu")

Dit schema geeft de afwisseling van verschillende gewassen aan op de twee landbouwgronden, tegal en sawah in de regen en droge tijd.

4.2 Bimas projekt:

De regering probeert met het Bimas projekt de voedselproduktie met als belangrijkste de rijstproduktie te verhogen. In 1976 is men hiermee gestart in desa Jatisari. In het kader hiervan kregen de boeren, mest, bestrijdingsmiddelen e.a. wat men kon kopen met een lopend krediet. Het projekt kon echter niet lang worden voortgezet omdat de boeren hun beloofde krediet niet kregen, met als resultaat dat zij in het vervolg niet meer mee willen werken met de Bimas. Men koopt nu "non Bimas" mest in desa Wadung.

4.3 Kebun (tuin):

In de tuin treffen we een verscheidenheid van plantensoorten aan b.v. de Lamtorro, welke dient als schaduwboom en in het droge seizoen brandhout levert voor de keuken, de bladeren worden ook wel gebruikt voor het schoon schrobben van de huid bij het baden. Als tussenbeplanting treffen we "lombok" (pepers), "kates" (papaya) en knolgewassen aan. Koffiebomen zijn echter schaars. Wat verder het fruit betreft, de kokospalmen ("pohon kelapa") zijn in Jatisari talrijk ook zijn er verscheidene banaansoorten, een deel hiervan is voor eigen gebruik en een deel voor de verkoop. Verder vinden we nog de volgende vruchten: durian, rambutan, langsep, apokat, klengkeng, jambu en nangka welke grotendeels voor de verkoop zijn.

4.4 Veehouderij:

Deze neemt in Jatisari over het algemeen genomen niet zo'n grote plaats in. Van de desa bevolking van Jatisari kan bijna gezegd worden dat elk huis "kampung" kippen heeft. Het is jammer dat de bevolking ze kwalitatief gezien niet goed genoeg verzorgd, zodat wanneer een ziekte onder de kippen uitbreekt deze zeer moeilijk te voorkomen of te bestrijden is. Groot vee; de koe ("sapi") verricht voor de boeren een groot deel van het werk op de sawah, het merendeel van de bewerking van het land wordt namelijk met "sapi" kracht gedaan. Hiernaast treffen we de geit en de ezel aan. Verder vinden we naast de kippen, eenden en ganzen.

Tabel 8:

(Daftar Isian/Pertanyaan mengenai potensi desa; 1983-1984)

<u>Vee</u>	<u>Totaal</u>
sapi biasa (koe)	324
kuda (paard)	1
kambing (geit)	855
domba (ezel)	50
ayam ras/negeri (kip)	200
ayam kampung	2361
angsa (gans)	83
itik/bebek (eend)	597

4.5 Afwateringssystemen:

De organisatie "Himpunan Petani Pemakai Air" (HIPPA) houdt zich bezig met het water gebruik van de boeren in de desa's die vallen in het distict "Propinsi Baerah Tingkat I Jawa Timur". Deze organisatie heeft als doel vorm te geven aan de organisatie van de landbouworganisatie bij de boeren. De verdeling van het landbouwwater geschied als volgt;

1/ Pusat (= debit) Dit water komt van de rivier de Suaru, Babar of Metro.

Hier vind de eerste waterverdeling plaats.

2/ Sekundair (= jalur) Dit is een kanaaltje.

3/ Dam kwartair (ook hier vindt waterverdeling plaats).

4/ Wangan tersier, hier gaat het water via een klein kanaaltje naar de sawah.

In het droge seizoen is er af en toe voor de landbouw een water tekort.

Het water wordt dan eerlijk verdeeld (sub a, b, c, c, worden dan afgewisseld).

Tijdens het droge seizoen mag slechts maar een klein gedeelte met rijst verbouwd worden omdat er weinig water is en wordt de verbouw aangevuld met andere gewassen.

Bestrijdingsmiddelen:

De boeren maken gebruik van verschillende bestrijdingsmiddelen; pesticide, desinon en hopcin insecticide. Deze middelen komen tenslotte allemaal weer terug in de Babar, Metro en Suaru, de rivieren waar alle dagelijkse bezigheden worden verricht. De vraag doet zich voor in hoeverre deze situatie van invloed is op de gezondheidssituatie in desa Jatisari. Veel huidziekten doen zich voor, in hoeverre is er een verband met de lozing van de bestrijdingsmiddelen?

4.6 Lokale handel en nijverheid.

Naast de landbouw en de veehouderij leeft een deel van de bevolking van desa Jatisari van de opbrengst van handel en ⁿnijverheid om in de dagelijkse levensbehoefte te voorzien. Ook de nijverheid is nog niet goed georganiseerd, men werkt ieder voor zich thuis. De opbrengst is net voldoende voor het dagelijks onderhoud.

Onder de nijverheid in Jatisari vallen; het maken van dakpannen, kippen hokken en bakstenen, steenhouwen, timmeren, naaien en repareren.

Er is echter niemand in Jatisari die een grote zaak heeft. Jatisari telt negen kleine "toko's" (winkeltjes). Ook proberen velen de rijst opbrengst te verkopen. Sedert 1972 was er in Jatisari een consumptie coöperatie vast liep en tot op heden moeizaam verloopt en de bevolking niet direct voordeel geeft.

5. De sociale structuur.

5.1 Regionale voorzieningen.

5.1.1 Overheidsdiensten.

In desa Jatisari bevinden zich geen vertegenwoordigingen van instellingen die zich bezighouden met de rurale ontwikkeling. Wel heeft Jatisari toezegging gekregen van de regering voor de bouw van 5 gemeenschappelijke toiletten en begeleide de Dinas Kesehatan Daerah Tingkat II, Malang bij de plaatsing van regenwaterreservoirs ("penumpungan air hujan") welke een wateropslagplaats zijn voor het droge seizoen en werd er gewerkt aan een Gizi (voedings) programma.

5.1.2 Politieke organisatie.

Tijdens de onderzoeksperiode werden een tweetal verkiezingsbijeenkomsten gehouden in Batu waar vertegenwoordigers van de overkoepelende volksorganisatie ("Golongan Karya") het woord voerde. Bijna iedereen van desa Jatisari is aanhanger van de Golkar. Voor de paar uitzonderingen toont men weinig begrip. Vrachtwagens gevuld met zowel jong als oud gingen geuniformeerd naar de bijeenkomsten. Daar ik mij niet mocht bezighouden met politiek, ben ik op uitnodiging slechts naar één bijeenkomst gegaan en heb verder niet aan politieke bijeenkomsten deelgenomen.

5.1.3 Recreatieve voorzieningen.

In Jatisari beschikken negen gezinnen over een televisie toestel. Iedere avond is het een drukte van belang wanneer men zittend op tikertjes wacht op de eerste programma's. Zondag's wordt er voetbal gespeeld op het veldje voor de school en wordt er eveneens op een ander veldje in het dorp volleybal gespeeld, zowel door dames als heren. Ook worden er onderlinge wedstrijden tussen de desa's georganiseerd. Door de week werd er badminton gespeeld af en toe moest er echter verstek gaan omdat er geen shuttles waren.

Dan is er nog gymnastiek ("senam") voor de vrouwen. Gedurende mijn verblijf was er een "senam" wedstrijd, uitgeschreven voor de desa's in het Kecamatan Pakisaji. Op het veldje naast het huis van Pak Lurah werd een paar weken van te voren iedere week geoefend door ongeveer een twintigtal vrouwen. De wedstrijd in Pakisaji waar alle desa's waren vertegenwoordigd trok veel belang-

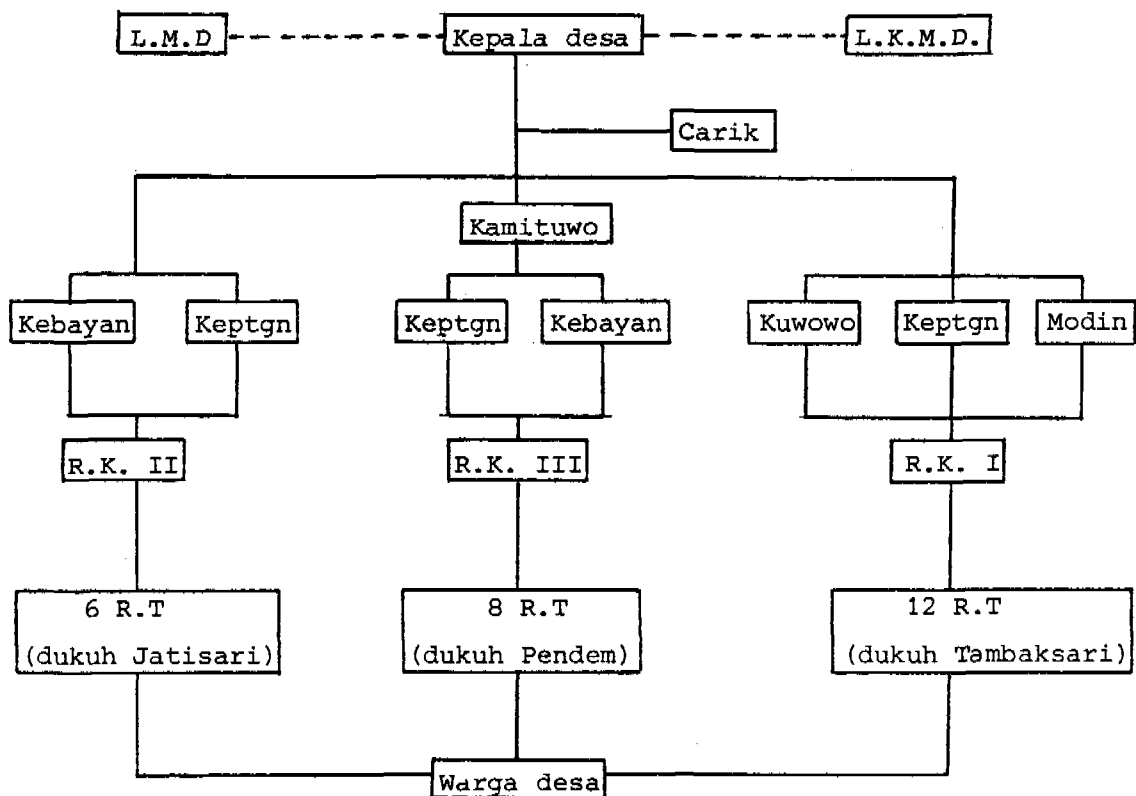
stellenden, maar Jatisari bleek toch nog heel wat te moeten oefenen in de toekomst.

5.2 Lokale instituties.

5.2.1 Het dorpsbestuur.

De huidige Pak Lurah van desa Jatisari werd in 1967 gekozen. Toen hij begon telde Jatisari slechts 2000 inwoners, wat nu is verdubbelt. Pak Carik is gelijk in dienst getreden met Pak Lurah.

Overzicht van het dorpsbestuur:



Leden:	Omschrijving:
Lurah/kepala desa	: de hoogste leidinggevende persoon op desa nivo welke verantwoordelijk is voor de leden welke in zijn desa wonen. Naast het uitvoeren van re-geringsprogramma's moet hij ook besluiten over verscheidene programma's en beleid in zijn eigen desa.
Carik	: dorpsadministrateur. Zijn taak is het bijhouden van de dorpsadministratie, maar ook heeft hij het recht de kepala desa te vervangen b.v tij-dens ziekte.
Kamituwo	: deze is vertegenwoordiger en hulp van de kepala desa voor het pedukuhan nivo. In Jatisari vinden we alleen een kamituwo in Pendem Lor. Voor het leiden van de pedukuhan heeft hij als taak de ac-tiviteiten te coördineren die te maken hebben met veiligheid en ontwikkeling.
Kepetengan	: deze heeft als taak het bewaren van de veiligheid voor: elke pedukuhan (R.K) het coördineren van en het bewaren van de veiligheid in de desa, meestal het 's avonds waken bij de wachtersposten. Jatisa-ri telt drie kepetengan voor elke R.K één.
Kebayan	: deze is de spreekbuis van de desa bevolking naar de kepala desa toe. Jatisari telt twee kebyan één in R.K II en één in R.K III. R.K I is dichtbij het desa kantoor zodat de Carik hier voldoende aanwezig is.
Kuwowo	: deze bevindt zich alleen in R.K I, maar hij doet ook dagelijks werk voor de andere R.K. Zijn taak is het bijstaan van de kepala desa op het gebied van landbouw en irrigatie. Hij brengt dus hier-over verslag uit bij Pak Lurah.
Modin	: deze voert verschillende dingen uit op het gebied van de godsdienst of organiseert bepaalde dingen. Hiernaast heeft hij de taak de carik te helpen bij het noteren van nieuw geboren, overledenen en huwelijken. Ook helpt hij het Keluarga Berencana programma aan de bevolking toe te lichten.

Het dorpsbestuur vertegenwoordigt de laatste schakel in de hiërarchische administratieve structuur van nationaal naar lokaal nivo. Pak Lurah heeft een sterke persoonlijke invloed op het gebeuren binnen de dorpsgemeenschap.

5.2.2 L.K.M.D. (Lembaga Ketahanan Masyarakat Desa):

Dit is de nieuwe benaming voor de L.S.D (Lembaga Social desa), de lokale instituties die aan het eind van de zestiger jaren in het kader van het programma van "Community Development" volgens het principe van zelfhulp in de meeste dorpen van Indonesië werden opgezet. De L.K.M.D functioneert als overkoepelende organisatie, die de activiteiten ten behoeve van de lokale ontwikkeling coördineert. Hieronder vallen o.a. de bezigheden van de P.K.K. voor voorlichting aan vrouwen, religie, sport en andere voorzieningen voor algemeen nut. De algemene verantwoording van de L.K.M.D valt onder de kepala desa, terwijl het dagelijks bestuur valt onder alle volksvertegenwoordigers "wakil-wakil rakyat".

5.2.3 P.K.K. (Pendidikan Kesejahteraan dan Kesehatan):

De activiteiten van de P.K.K vallen onder de verantwoordelijkheid van het Ministerie van Onderwijs en Cultuur (Dep. P. dan K.). Deze organisatie heeft als doel het welvaarts en welzijnsnivo voor de dorpsbewoners te verbeteren, op basis van tien programmapunten:

- 1/ "Penghatian dan pengamalan Pancasila"; steun en toewijding aan de "Panca Sila".
- 2/ "Gotong royong"; samenwerking is nodig om de dorpsontwikkeling te doen slagen.
3. "Pangan"; voeding welke voedzame elementen, proteïnen en kalorieën bevat (Gizi, protein dan kalori).
- 4/ "Sandang"; kleding. Men probeert de binnenlandse textiel industrie te stimuleren door de bevolking aan te zetten tot het kopen van binnenlandse textiel, waardoor werkgelegenheid wordt gecreëerd.
- 5/ "Perumahan dan Tata Rumah Tangga"; behuizing en huishouden. De regering stelt voor de behuizing, dat deze sterk, behoorlijk en gezond (b.v de aanwezigheid van ramen) moet zijn. En wat betreft het huishouden, hier wordt van de vrouw verwacht dat zij de harmonie in het gezin bewaard.
- 6/ "Pendidikan dan ketrampilan"; onderwijs en vaardigheid. De regering helpt hier bij de bouw van school gebouwen en het gedeeltelijk bijdragen aan de opleiding van kinderen uit minder draagkrachtige milieus.

- 7/ "Kesehatan"; gezondheid. Hieronder vallen o.a. "immunisasi" en K.B. "Keluarga Berencana" programma's en "apotek hidup".
- 8/ "Mengembangkan kehidupan berkoperasi"; opbouw van coöperatieve levenswijze. De opbrengst van de desa is relatief laag, door coöperatie kan het gemiddelde inkomen toenemen.
- 9/ "Kelestarian Lingkungan Hidup"; behoud van de natuurlijke omgeving, herbewassing, tuingebruik e.a. Ook het verminderen van erosie, overstromingen en vervuiling.
- 10/ "Perencanaan sehat"; gezinsplanning. Voor deze P.K.K. projecten wordt door de regering voor de ontwikkeling van de desa voor het jaar 1984/1985 Rp. 250.000 uitgetrokken.

Tijdens de wekelijkse "timbangan bayi" zuigelingen bijeenkomsten, afwisselend in Jatisari, Tambaksari, Pendem Kidul en Lor, wordt er door leden van het P.K.K. kader en/of personeel van de Puskesmas voorlichting gegeven. Jatisari telt 14 P.K.K. leden, welke minimaal de lagere school moeten hebben doorlopen, bleek echter vaak zeer gering van het juiste gebruik van de pil en van b.v. oralit (tegen diarree) was men nauwelijks op de hoogte. De vrouw van de Lurah maakt deel uit van de P.K.K. op Kecamatan nivo, dat o.l.v. de vrouw van de Camat staat.

De P.K.K. is bij uitstek een vrouwenorganisatie, gezien mijn onderwerp; vrouwen met kinderen tot en met vijf jaar als onderzoekspopulatie heeft, ben ik iets uitvoeriger op de P.K.K. ingegaan.

Het K.B. programma, welke in 1971 is gestard, levert voor juni 1985 de volgende gegevens:

R.K. I; Tambaksari.

Balita	164
P.U.S. ("Pasangan Usia Subur" = pessarium)	257
I.U.D.	80
Pil	56
Condoom	4
Sterilisatie	3
Injectie	6

R.K. II; Jatisari.

Balita	91
P.U.S.	112
I.U.D.	25
Pil	27

R.K. III; Pendem.

Balita	142
P.U.S.	220
I.U.D.	81
Pil	42
Injectie	1

5.2.4 Onderwijs.

In desa Jatisari bevinden zich twee scholen de "Sekolah Dasar Negeri", "Inpres" en de "Madrasah Ibtidaiyah (Swasta)".

De "Sekolah Dasar" staat er sinds 1962 en is verdeeld over twee gebouwen n.l. voor de klassen één en twee en de klassen drie tot en met zes. De school telt acht leerkrachten (drie vrouwen en vijf mannen) waarvan er drie in Jatisari wonen. Deze school telt 195 leerlingen; 124 jongens en 71 meisjes. De "Sekolah Madrasah" is een islamitische school en wordt gerund door twee leerkrachten en heeft een totaal van 78 leerlingen waarvan 32 jongens en 46 meisjes. Slechts tussen de 2%-5% van de leerlingen doet een vervolgopleiding na de lagere school. De helft van de kinderen voltooid echter de lagere school niet. Het merendeel van de schoolverlaters (wel of niet voltooid) gaat hun toekomst als arbeider bij de sigaretenfabriek "Bentul", de suikerfabriek "Kebun Agung". Hiernaast vindt het merendeel van de jongens hun bestaan als boer en gaan veel meisjes hun moeder helpen in de huishouding.

Tabel 9:

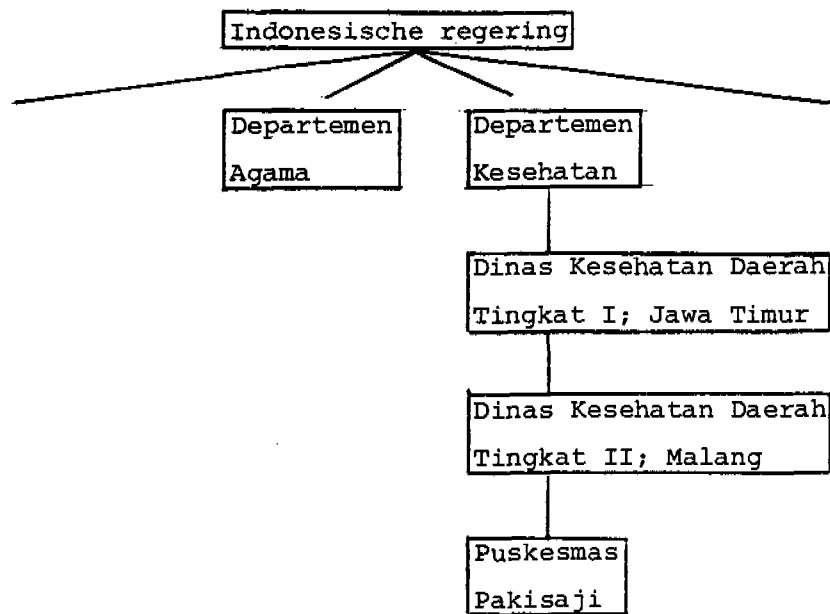
(Daftar Isian/Pertanyaan mengenai potensi desa; 1983-1984)

Opleiding	aantal personen	percentages
geen scholing	37	4
heeft de lagere school niet voltooid	434	46
heeft de lagere school voltooid	393	42
heeft de middelbare school voltooid	76	8
Totaal	940	100

Wanneer de opleiding van de respondenten werd bekeken bleek slechts 33% van hen de lagere school ("Sekolah Dasar") geheel doorlopen te hebben, eveneens 33% bleek de lagere school tot en met de 5^e klas te hebben gevolgd. Tot de 4^e klas volgde 4% de lagere school en tenslotte volgde 29% de S.D. tot de 3^e klas. Van de respondenten bleek zo meer dan de helft (66%) de S.D. niet te hebben voltooid, welke meer dan het "drop out" (afval percentage) percentage van het dorp bedroeg (46%).

5.2.5 Gezondheidszorg.

De structuur van de gezondheidszorg in Indonesië kan schematisch als volgt worden weergegeven:



De activiteiten van de Puskesmas zijn verdeelt over 12 personen met aan het hoofd dokter Bahtiar:

- 1/ B.P. = Balai Pengobatan (medische kliniek).
- 2/ B.K.I.A./K.B. = Balai Kesejahteraan Ibu dan Anak/Keluarga Berencana (kliniek voor het welzijn van moeder en kind/family planning).
- 3/ Immunisasi.
- 4/ H.S. = Hygiene Sanitasi (hygiëne en sanitaire voorzieningen).
- 5/ P.H.N. = Public Health Nursing (algemene verpleging).
- 6/ P.K.M. = Pembinaan Kesehatan Masyarakat (ontwikkeling van de volksgezondheid).
- 7/ U.S.K. = Usaha Kesehatan Sekolah (gezondheids onderricht).

- 8/ Kesehatan Gigi = tandhygiëne.
 9/ " Jiwa = geestelijke verzorging.
 10/ " Gizi = gezonde voeding.
 11/ P3. M. = Pembetantasan dan Penjekan Penyakit Menular (bestrijden van besmettelijke ziekten).
 12/ R.R. = Reporting dan Recording (verslag uitbrengen en registreren).

Voor een bezoek aan de dokter moeten de bewoners van desa Jatisari naar de Puskesmas in Kecamatan Pakisaji.

De drie meest voorkomende ziekten in het Kecamatan Pakisaji waren voor 1984; influenza (41%), diarree (15%) en scabiës (14%). Onder het resterende percentage vielen o.a. huid-infecties, conjunctivitis, leverziekten en tandcariës. De ziekte percentages van desa Jatisari lagen gelijk met die van het Kecamatan.

Bijna alle huizen in Jatisari beschikken niet over een badkamer en toilet. Men gaat dan ook voor het wassen, baden en defecatie naar de rivier.

Hierdoor kan men worden blootgesteld aan vele ziekten. De meeste van de bewoners van Jatisari hebben veel vertrouwen in de hulp van een plaatselijke genezer ("dukun") aan wie bijzondere krachten worden toegeschreven en kopen zijn medicijn ("jamu").

5.3 Sociale evenementen.

5.3.1 Selamatan:

Centraal gelegen in het javaanse religieuze systeem ligt een eenvoudig klein ritueel; de selamatan (soms ook kenduren genoemd). De selamatan is de javaanse versie van wat misschien s'werelds meest voorkomende religieuze ritueel is, het gemeenschappelijke feest en zoals bij na overal symboliseerd het mystieke en sociale eenheid van degenen die hieraan deelnemen. Vrienden, burens, medewerkers, verwanten, lokale geesten, dode voorvaders en bijna vergeten goden, worden allen gebonden door de kracht van hun commensaliteit in een bepaalde sociale groep verbonden door wederzijdse steun en coöperatie. Voor de traditionele peasant heeft de selamatan nog veel van zijn originele kracht en aantrekking. De selamatan kan worden gegeven als antwoord op bijna elke gebeurtenis die men wenst te vieren beter te maken of te reinigen van zonden.

Geboorte, huwelijk, hekserij, dood, verhuizing, boze dromen, oogst, naamverandering, het openen van een fabriek, ziekte, een bede voor de beschermende geest van het dorp, besnijdenis en het beginnen van een politieke bij-

eenkomst zijn allen gelegenheid voor een selamatan. Er is altijd speciaal voedsel (dit is afhankelijk van de inhoud van de selamatan), er is altijd wierook, het islamitische gezang en een extra formeel hoog-javaanse speech van de gastheer (welke ook afhankelijk is van de gebeurtenis). Het voedsel is door degastvrouw met behulp van haar burens bereid. Na afloop van de selamatan wordt er een voedselpakket ("berkat") meegegeven door de gastvrouw.

5.3.2 Gotong Royong.

Dit begrip omvat verschillende activiteiten die door dorpsbewoners in Java gezamenlijk worden verricht, variërend van wederzijdse burenhulp tot gemeenschappelijke arbeid ten behoeve van het algemeen nut (Koentjaraningrat; 1961, 14). Er zijn in Jatisari verschillende "arisan", b.v. tijdens de "tahlil" een bijeenkomst voor mannen/vrouwen waar men rijst inzameld voor de armen ± 20 kg. per maand, en geld inzameld. De winnaar krijgt de pot, en moet de volgende bijeenkomst organiseren.

Men werkt op het land tegen betaling of een klein deel van de oogst. (500 Rp. voor één werkdag van een vrouw en 750 Rp. voor een man.)

Wat ik verder aantrof was dat burens die land bezaten burens met een zwakkere sociaal economische positie de naaste burens een klein beetje van de oogst gaven. Zo worden nu ook vijf toiletgebouwtjes door "gotong royong" gebouwd, iedereen draagt dat bij wat hij kan.

5.3.3 Nationale, religieuze en andere feestdagen.

Hari Kartini is een feestdag die 21 april wordt gevierd in Indonesië.

Deze dag wordt gewijd aan de voorvechtster, Ibu Kartini uit het begin van deze eeuw, voor gelijkwaardig onderwijs voor mannen en vrouwen.

In desa Jatisari verzamelden alle kinderen van de lagere school zich op het open veld in dukuh Jatisari, alle meisjes gekleed in traditioneel javaanse kleding, "sarong" en "kebaya" en "wrong". Tijdens deze manifestatie werden er liedjes gezongen en toespraken gehouden, waarna de kinderen de rest van de dag vrij kregen. Wat betreft de Lebaran/Idul Fitri (= de islamitische jaarwisseling) viering in het onderzoeksdorp hier is geen informatie over aangezien ik voor de "puasa" (vastentijd) uit desa Jatisari ben vertrokken.

5.4 Godsdienst.

	aantal	percentages
Islam	3827	99
Protestant	7	0
Hindu	39	1
Totaal	3873	100

Bijna alle bewoners van Jatisari zijn volgelingen van de Islam. (Daftar Isian/Pertanyaan mengenai potensi desa; 1983-1984) Desa Jatisari telt twee moskeeën, één in dukuh Jatisari en één in dukuh Tambaksari, welke voor godsdiensttoefening wordt gebruikt. s'Avonds wordt afwisselend voor mannen, vrouwen en kinderen godsdienstonderricht gegeven en uit de koran geciteerd.

Voor de islamitische jaarwisseling wordt gevast, "puasa", gedurende een maand. Mijn veldwerkperiode was net voor deze periode beëindigd. De bevolking van desa Jatisari kan worden gerekend tot het deel van de javaanse bevolking, dat met de term "abangan" wordt aangeduid. Abangan legt de nadruk op de animistische aspecten van het javaanse syncretisme en is gerelateerd aan het peasant element van de bevolking. Hiernaast vinden we nog de "santri", welke nadruk legt op de islamitisch aspecten van het syncretisme en is over het algemeen gerelateerd aan de handel, en als laatste zijn er de "priajati" welke de nadruk legt op de hinduïstische aspecten en is gerelateerd aan het bureaucratistische element.

Geertz beschrijft in "The religion of Java" (1960) uitgebreid deze drie subtradities, waarna ik dan ook verwijs voor meer informatie.

5.5 Huwelijk en gezin.

Wanneer de wederzijdse ouders hebben ingestemd met de partnerkeuze van hun kind dan wordt een passende maand en dag gekozen voor het huwelijksfeest. De gang van zaken rond de huwelijksluiting en de daarmee gepaard gaande rituelen zullen niet uitvoerig worden besproken, alleen de grote lijnen zullen worden vermeld. Op de dag van het huwelijk gaat men s'morgens naar het "Kantor Urusan Agama" dat zich in Pakisaji bevind (elke Kecamatan beschikt er over één). s'Middags (\pm 3 uur) gaat de jongen naar het ouderlijk huis van het meisje met vrienden en kennissen en familieleden, zijn ouders mogen dan niet mee. Het huwelijk wordt voltrokken door de "modin" (religieuze leider). Bij deze gelegenheid worden een aantal familieleden, burens en bekenden uitgenodigd om aan de feestmaaltijd deel te nemen, terwijl de bruid en bruidegom hun opwachting maken.

Na drie tot vijf dagen vertrekt het stel naar de ouderlijke woning van de jongeman, waar ook een feestmaaltijd wordt gehouden, zij het meestal bescheidener van omvang. Nu zijn echter de ouders van het meisje niet van de partij. Het paar blijft dan 35 dagen bij de ouders van de jongen wonen. Meestal besluit het paar bij de ouders van het meisje in te trekken. De ouders van de jongen begeleiden het paar dan tenslotte naar het ouderlijk huis van het meisje. Het verblijf in de woning van de ouders geschiedt in afwachting van de gelegenheid om een eigen huishouden op te zetten.

De huwelijksleeftijd wordt over het algemeen voltrokken voor meisjes rond de 15 jaar en jongens rond de 17 jaar. Tegenwoordig probeert men de huwelijksleeftijd te verhogen tot 16 jaar voor meisjes en 18 jaar voor jongens. In Malang tref je dan ook overal affiches aan die deze leeftijden propageren. Het gemiddelde aantal kinderen per echtpaar bedraagt 4.8.

Bejaarde ouders trekken vaak bij hun kinderen in, wanneer zij hun wederhelft zijn verloren of hulpbehoevend zijn geworden, men valt dan terug op de kinderen. Men kent immers geen bejaardentehuizen, het is de taak van de kinderen om voor de ouders te zorgen wanneer zij hun hulp nodig hebben.

Alle respondenten waren getrouwd en islamiet. Het merendeel van de vrouwen (58%) was geboren in Jatisari, iets meer dan een tiende (13%) in Pakisaji, 4% in Sikon, 4% in Ngajum en 4% in Sukorjo, deze liggen allen in het Kecamatan Pakisaji en de resterende 4% kwam uit Malang.

Alvorens verder te gaan met het gedrag van vrouwen en kleuters ten aanzien van het baden zal er eerst nog even worden ingegaan op het aantal kinderen van de respondenten in de leeftijdscategorie van vijf jaar en jonger "balita" (kleuters) genoemd. "Bayi" (zuigeling/baby) wordt gebruikt voor kindertjes tot 1 jaar oud. Alle respondenten hebben een kind van 5 jaar of jonger.

Het aantal en de leeftijdsverdeling van de kinderen van de respondenten is als volgt:

Tabel 10:

Leeftijdscategorieën	0 - 5 jaar	6 - 10 jaar	11 - 15 jaar
Aantal kinderen	39	15	15

Tabel 11 geeft de verdeling binnen de leeftijdscategorie van nul en vijf jaar weer.

Tabel 11:

Leeftijd van het kind	1½ mnd.	3½ mnd.	4 mnd.	5 mnd.	10 mnd.
Aantal kinderen	1	1	1	1	2

Leeftijd van het kind	1 jaar	2 jaar	3 jaar	4 jaar	5 jaar
Aantal kinderen	1	7	9	8	7

Per respondent zijn er 1.63 kinderen van 5 jaar of jonger. De helft van de respondenten heeft ook nog kinderen in de leeftijdsgroep van 5 jaar tot en met 15 jaar. Het gemiddelde aantal kinderen tot en met 15 jaar bedraagt 2.46. We hebben hier te maken met een overwegend jonge groep moeders.

Het type huizen welke wij in Jatisari vinden kunnen wij onderverdelen in; stenen huizen en "gedek" (gevlochten bamboe) huizen. De vloeren van de huizen zijn van aarde, cement of zijn betegeld. De keuken is vaak los aan het huis gebouwd, waar men een van klei gemaakte kookplaats aantreft, waarop alleen met hout (sprokkel) gekookt kan worden. Men eet van een bord of vanuit een "pisang" (bananen) blad met de hand, ook wel "pincu" genoemd.

De behuizing is zeer sumier en er wordt dan ook alleen het hoognoedzakelijke aangetroffen; houten bed, tafel en stoelen.

Als badplaats en toilet dient over het algemeen genomen de rivier. Als dakbedekking gebruikt men voor beide typen huizen rode dakpannen. Over elektriciteit beschikt geen enkel huis. Men gebruikt s'avonds een petromax, welke op olie brandt en t.l.-achtig licht geeft en elke keer opgepompt dient te worden om goed licht te kunnen geven. Hiernaast vinden we de "lampu templek" onze oude olielamp, gemaakt van blik. En er zijn een zeer klein aantal huizen met een generator die voor het licht zorgt zoals b.v. bij Pak Lurah.

6. Beschrijving van de perceptie en het gedrag van vrouwen en kleuters met betrekking tot baden in een oost javaans dorp, Jatisari.

6.1 Aansluiting bij de literatuur.

Drinkwater en adekwate sanitaire voorzieningen vormen een van de belangrijkste voorwaarden voor het menselijk bestaan. Water en aan sanitatie gerelateerde ziekten zijn verantwoordelijk voor het grootste gedeelte van de morbiditeit (ziektcijfer) en mortaliteit (sterftcijfer) in de ontwikkelingslanden. Ondanks dat er in Indonesië niemand meer sterft aan een tekort aan water sterven er velen aan een slecht gebruik van het beschikbare water, en slechte hygiëne. Elk jaar sterven er in de wereld wel zo'n 500.000 kinderen beneden de vijf jaar aan diarree en aan water gerelateerde ziekten welke endemisch zijn (World Water, mrt. 1984).

Het gebruik van meer water met een verbeterde kwaliteit, veilige methoden voor excreta afval, adekwate persoonlijke hygiëne en voedselhygiëne door alle leden van de gemeenschap kan leiden tot een significante reductie van deze ziekten. Deze maatregelen kunnen de economische onkosten van deze ziekten aanzienlijk doen afnemen, de behandeling voor de individuele huishoudens en voor de regeringen en verminderen bovendien het menselijk lijden wat hiermee gepaard gaat.

Vrouwen hebben een sleutel positie in dit proces omdat zij traditioneel gezien het huishoudelijk water gebruik regelen, de huishoudelijke hygiëne, opvoeding en de zorg voor de kinderen, gezondheidszorg geven in hun huishouden en beslissingen maken over gebruik en soms ook onderhoud van water en sanitaire voorzieningen (v. Wijk Sijbesma: 1985; 3).

Sinds 1974 kwamen er fondsen via de indonesische regering vrij die zorgden voor drinkwater en sanitaire faciliteiten in rurale gebieden. Met als resultaat dat 25% van de dorpen drinkwater kregen en 25% latrines.

De "International Drinking Water and Sanitation Decade" (1981-1990) is een mijlpaal bij het verschaffen van drinkwater en sanitaire voorzieningen.

Het is algemeen bekend dat een gebrek aan schoon en veilig drinkwater en adekwate sanitaire voorzieningen samengaan met armoede en onderontwikkeling. Deze gevallen komen voor in de rurale gebieden van Azië, Latijns-Amerika en Afrika. Dit volgens de statistieken van de W.H.O. (World Health Organisation) welke weergeven dat slechts één van de vijf huishoudens toegang heeft tot schoon en veilig drinkwater (Mc. Junkin: 1983; 1). De "decade" werd gestimuleerd door het grote tekort aan deze basisbehoeften in de ontwikkelingslanden. In Indonesië is een nationaal programma opgezet voor deze decade.

6.2 Voorzieningen.

6.2.1 Historische situatie.

De situatie wat betreft de badplaatsen in Jatisari is weinig veranderd in vergelijking met vroeger (\pm 90 jaar geleden), dit naar aanleiding van een aantal gesprekken met bejaarden. Er zijn alleen wat meer huizen bij gekomen, zodat er nu ook vlakbij de rivier huizen staan. Vroeger was er nog veel bos, zodat de paden naar de badplaatsen langs de rivier de Babar en Metro vaak moeilijker begaanbaar waren. Echter wat de badplaatsen betreft is weinig veranderd. Iedereen baadt nog steeds in de rivier of bij de natuurlijke waterbronnen ("sumber").

Jatisari is een minus desa, wanneer we een vergelijking maken met de andere desa's in het Kecamatan Pakisaji. Er zijn slechts negen gezinnen, welke over ^{of} toilettruimte beschikken, badkamers voor algemeen gebruik zoals we in andere dorpen al vaak aantreffen "tempat mandi umum" zijn er niet. Men is met de bouw van vijf toiletten voor algemeen gebruik kort geleden begonnen. Deze bouw verloopt echter zeer langzaam.

Van het Kecamatan Pakisaji gebruikt 44.9% van de bevolking schoon water (Jangkalan P.A.B.) en heeft slechts 18.53% beschikking over een toilet ("jamban keluarga"). Van het Kecamatan Pakisaji zijn desa Jatisari en desa Wonokerso de minus desa's..Het hoofd van de Dinas Kesehatan vertelde dat de aanleg van pijpleidingen het meest efficiënte is om aan te leggen. De mensen in dit gebied zijn echter arm. Het waterpeil is laag en om het water met pompen naar boven te halen is duur. "Dit is de reden dat het gebied nog erg slecht voorzien is van "air bersih" (schoon water)".

Tabel 12 geeft het watergebruik weer per huishouden voor het Kecamatan Pakisaji in 1984, d.w.z. het "air bersih" gebruik.

Tabel 12:

	Totaal aantal inwoners	% schoon water gebruikers
1. Pakisaji	4.450	88.85
2. Karang Pandan	3.672	85.15
3. Glanggang	3.079	54.07
4. Wonokerso	3.414	0
5. Sutojayan	3.813	15.13
6. Karang Duren	4.428	24.88

7. Kendal Payak	4.872	61.95
8. Genengan	4.539	60.78
9. Kebun Agung	9.918	56.32
10. Wadung	4.293	90
11. Jatisari	3.873	0
12. Permanu	4.115	86.57

Men verkrijgt schoon water uit:

S.L.G. = sumur gali (put met touw)

P.A.H. = penampungan air hujan (regenwater reservoir)

S.P.T. = sumur pompa tangan (put met handpomp)

P.P. = perpipaan (pijpleidingen)

U.P.A.K. = usaha penyaring air kali (zuivering van rivierwater)

sumber = natuurlijke bron

De bovenstaande cijfers moeten met grote reserve worden bekeken. Aannemende dat de cijfers met reserve bekeken worden komt het mij voor dat de grote verschillen te maken hebben met de bereikbaarheid (o.a. afstand, wegennet) van de desa. Voorzieningen worden het eerst getroffen bij de beter bereikbare desa.

6.2.2 Sociaal-economische categorieën in dukuh Tambaksari.

Het woningtype als uitgangskriterium.

Aangezien er een "at random sample" is getrokken uit het geboorteregister heb ik bij de indeling van de respondenten naar sociaal-economische categorieën gebruik gemaakt van de "Prosperity Indicators for Java" welke is opgesteld door Ann Soetoro (1979). Zij deelt het welvaarsnivo in naar een laag, midden en hoog nivo waarbij zij uitgaat van een aantal indicatoren. De volgende indicatoren heb ik gebruikt om mijn respondenten te kunnen indelen naar sociaal-economische categorie:

Indicator	Laag	Midden	Hoog
huis	bamboe	combinatie	steen/pleister
vloer	aarde	gepleisterd	tegels
dak	stro	- - - - -	dakpannen
verlichting	kleine olielamp	hangende kerosine lamp	huisgenerator
waterbron	bron van de buurman, rivier, bron	- - - - -	eigen bron
toilet	buitenshuis afgesloten	niet buitenshuis sloten	binnenshuis
luxe goederen	geen	radio, tape recorder	t.v. op batterijen

In dukuh Tambaksari kunnen een drietal soorten huizen worden onderscheiden:

a/ bamboe ("gedek") huizen met aarden vloer	64%
b/ stenen ("batu") huizen met aarden vloer	10%
c/ stenen ("batu") huizen met gepleisterde/tegel vloer	26%

Meer dan de helft (64%) van de inwoners van desa Jatisari woont in een "gedek" huis. Het resterende deel bewoont een stenen huis met als verschilpunt zij die over een aarden vloer beschikten en zij die een gepleisterde of tegelvloer hadden.

Slechts negen gezinnen in desa Jatisari bewonen een stenen huis met betegelde vloer, met een dakpannen bedekt dak, bezit een huisgenerator en een eigen toilet. Maar zij bezitten niet allen een eigen bron en een t.v.

Van een hoge sociaal economische klasse kan volgens de Ann Soetoro lijst dan ook nauwelijks gesproken worden in Jatisari.

Van de respondenten woonde (54%) meer dan de helft in een "gedek" huis met aarden vloer en voldeed aan de indicatoren van de lage sociaal econo-

mische klasse. Meer dan een kwart van de respondenten (29%) woonde in een stenen huis met een aarden vloer en vallen zo in de midden klasse. Tot de iets betere middenklasse zou ik willen rekenen 17% van de respondenten daar zij in een stenen huis met gepleisterde/tegelvloer woonden, maar verder geen generator, eigen bron, toilet of t.v. bezaten.

Alle huizen bleken dakpannen als dakbedekking te hebben. Dakpannen welke in Tambaksari worden gemaakt door de "tukang genteng".

Geen enkel huis in desa Jatisari beschikte over elektriciteit, dit moet n.l. nog worden aangelegd. Men maakte gebruik van een "lampu templek" (olielamp) of een "petromax" (luxe olielamp) zoals reeds eerder vermeld.

Werkgelegenheid.

Het welvaartspeil van een huishouden is afhankelijk van het werk, waaraan leden van een huishouden deelnemen. In de beschrijving van de lokale economie is de arbeidsverdeling al genoemd, zodat niet eerder hoeft worden ingegaan op bijzonderheden. Zoals voor een ieder ongetwijfeld duidelijk is bestaan er grote verschillen in inkomen bijvoorbeeld voor hen die als dagloner of sjouwer werken vergeleken met anderen die handel drijven of hun eigen grond bewerken. Hiernaast zoals al was opgemerkt worden vrouwen minder beloond voor hun werk op het land als de mannen.

Wat betreft de beroepsindeling van de respondenten kan het volgende worden vermeld. Meer dan de helft (59%) was huisvrouw en meer dan een kwart (33%) was landarbeider ("buruh tani"), 4% bleek verkoopster van groenten op de markt en 4% was fabrieksarbeidster bij Bentoel sigaretten fabriek.

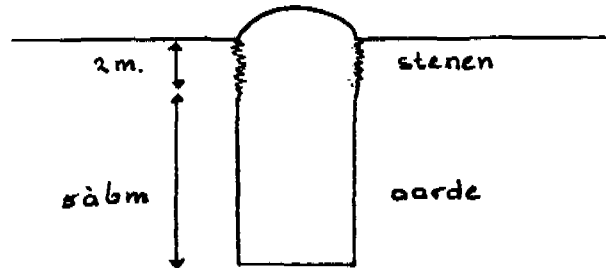
De echtgenoten van de respondenten bleken voor meer dan de helft (63%) landarbeider te zijn, meer dan een tiende deel was fabrieksarbeider (13%), iets minder dan een tiende was boer ("tani") 8%, verder was 4% wegarbeider en tenslotte 4% "tukang batu" (stenen verkoper).

Naast de "prosperity indicators" welke tot de indeling van de sociaal economische categorieën in dukuh Tambaksari leiden geven de andere vragen o.a. met betrekking tot de werkgelegenheid aanvullende informatie op de sociaal economische situatie van de respondenten.

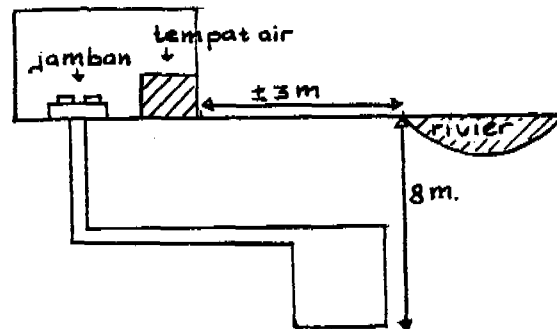
Wat betreft de bouw van de toiletten kan het volgende worden opgemerkt. Bij de bouw van een toilet wordt er gekeken naar het waterpeil. Het waterpeil in desa Jatisari is 20 m. diep, zodat volgens verordening de "septik tank" een diepte van 8 m. moet hebben. Om de wanden van het gat te sluiten met stenen is veel te duur, dus sluit men meestal alleen de bovenste twee meter met stenen af. Dit hangt van de financieën af. Een septictank moet 10-15 m. vanaf een waterpunt geplaatst worden. Met een diepte van 8 m. is

de septictank goed voor een periode van 15-30 jaar. Wanneer de tank vol is graaft men een nieuw gat. Het komt mij voor dat aan de vervuiling van het grondwater te weinig aandacht wordt geschonken.

Septictank:



Jamban:



De regering geeft per jamban Rp. 18.000 (\pm fl. 54.--) subsidie.

De kosten voor de bouw van een toilet, gewone standaard bouw, zijn Rp. 36.000 (\pm fl. 108.--).

Voor de verspreiding van de "jamban" in dukuh Tambaksari; zie bijlage, kaart.

6.2.3 Lokatie van de badplaatsen.

Dukuh Tambaksari is verdeeld in 12 R.T. (Rukun Tetangga) ofwel een bundeling van huishoudens op wijknivo. Elke R.T. heeft zijn eigen badplaatsen. In dukuh Tambaksari kunnen de volgende badplaatsen worden onderscheiden:

- a/ Badplaatsen langs de rivier de Suaru.
- b/ Badplaatsen langs de rivier de Metro.
- c/ Badplaatsen langs de rivier de Babar.
- d/ Badplaatsen bij de sumber (natuurlijke bron).
- e/ Tempat mandi biasa (gemeenschappelijke badplaats).
- f/ Tempat mandi biasa (op eigen erf).
- g/ Geding (gemetselde badkamer met eigen toilet voor eigen gebruik)

ad. a/ De rivier de Suaru welke zijn oorsprong heeft op de Gunung Kawi, loopt dwars door dukuh Tambaksari heen en is een drukbezochte rivier met vele badplaatsen. De badplaatsen zijn afgescheiden in de breedte van de rivier met stokken waar gedroogde palm of pisang bladeren overhangen. De bladeren zijn vaak al zo oud/uigedroogd dat er nauwelijks van een afscheiding kan worden gesproken. Wat men ook wel gebruikt voor afscheiding zijn gevlochten matten van bamboe.

Langs de waterkant heeft men grote platte stenen neergelegd om daar iets op neer te kunnen leggen en als afstapje.

Voor mannen en vrouwen zijn aparte badplaatsen en het is algemeen bekend welke plaats voor mannen en welke voor vrouwen is. Over het algemeen baden er ook alleen maar mannen of vrouwen. Uiterlijk is er geen verschil in de ligging. De mannen baden bovenstrooms en de vrouwen benedenstrooms (hierover straks meer in 6.4.1.). Er wordt echter geen probleem van gemaakt wanneer een vrouw baadt bij een mannenbadplaats mits deze niet bezet is. De badplaatsen van de rivier de Suaru liggen niet ver van elkaar af.

ad. b/ Langs de brede rivier de Metro, welke eveneens zijn oorsprong heeft in het Kawi gebergte, bevinden zich een drietal grote sumber (natuurlijke bron) en een tweetal kleinere. Bij deze bronnen baad men zich, maar er zijn echter ook vele andere badplaatsen langs de rivier. De badplaatsen liggen hier verder van elkaar af, zover dat de andere badplaats niet te zien is. Er zijn geen afscheidingen aangebracht. De mannen baden hier op plaatsen die bovenstrooms liggen en vrouwen benedenstrooms.

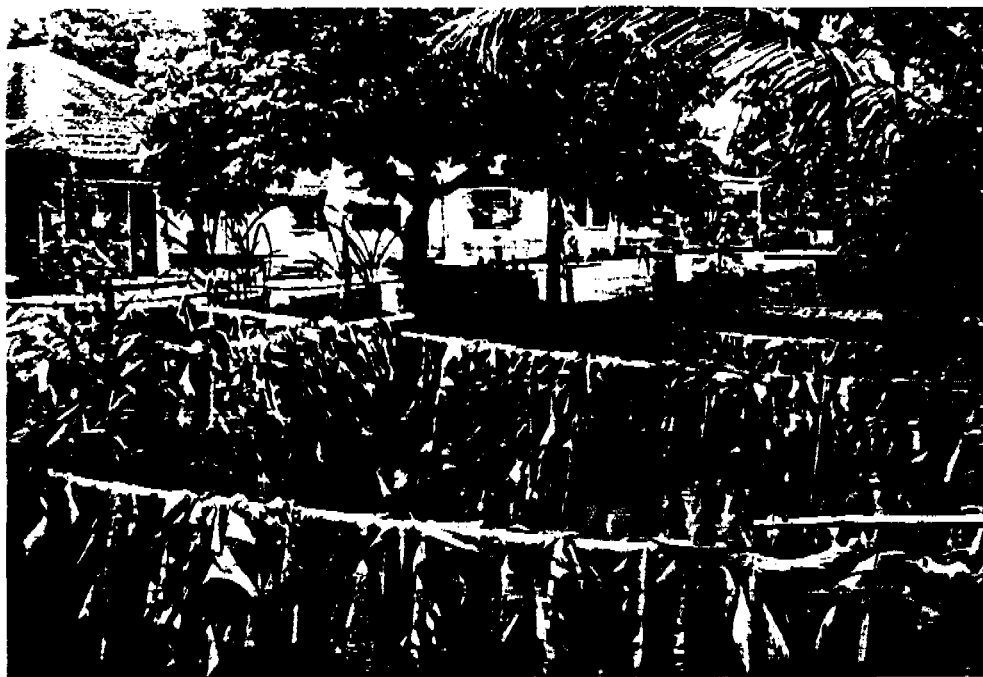


Foto 1: Badplaats langs de rivier de Suaru.

ad. c/ Langs de rivier de Babar, welke smaller is dan de Metro en haar oorsprong heeft in het Katu gebergte, bevinden zich een viertal grote sumber (daarnaast nog een aantal kleinere), waarvan er één is afgeschut met klapper (cocosnoot) boom bladeren. Men baad wel bij de sumber, maar ook bij de badplaatsen langs de rivier.

ad. d/ Sumber bevinden zich alleen langs de rivier de Metro en Babar. Zij worden naast wasplaats voor kleding, voedsel en keukengerai ook gebruikt als badplaats.



Foto 2: Vrouw die haar was doet bij de sumber.

ad. e/ Tempat mandi biasa, als gemeenschappelijke badplaats.

Dit is een badplaats welke men gemaakt heeft door een groot gat in de grond te graven, waarvan men de zijkanten heeft bekleed met bakstenen, dit wanneer men redelijk bij kas is, of anders bamboe schotten of gewoon een gat. Men vult dit gat met water dat via kleine kanaaltjes is afgeleid van de rivier de Suaru. Voordat het water de waterplaats binnenkomt wordt het "gezuiverd". Dit doet men d.m.v. een conservenblik waarin men gaten in de bodem heeft gemaakt met een spijker ook gebruikt men wel lidi (doh=javaans), een bruine vezelachtige stof welke afkomstig is van de "aren" boom. Deze plaatsen zijn meestal afgeschut met gevlochten bamboe matten en worden zowel door mannen als vrouwen gebruikt. Men wacht tot de plaats vrij is.

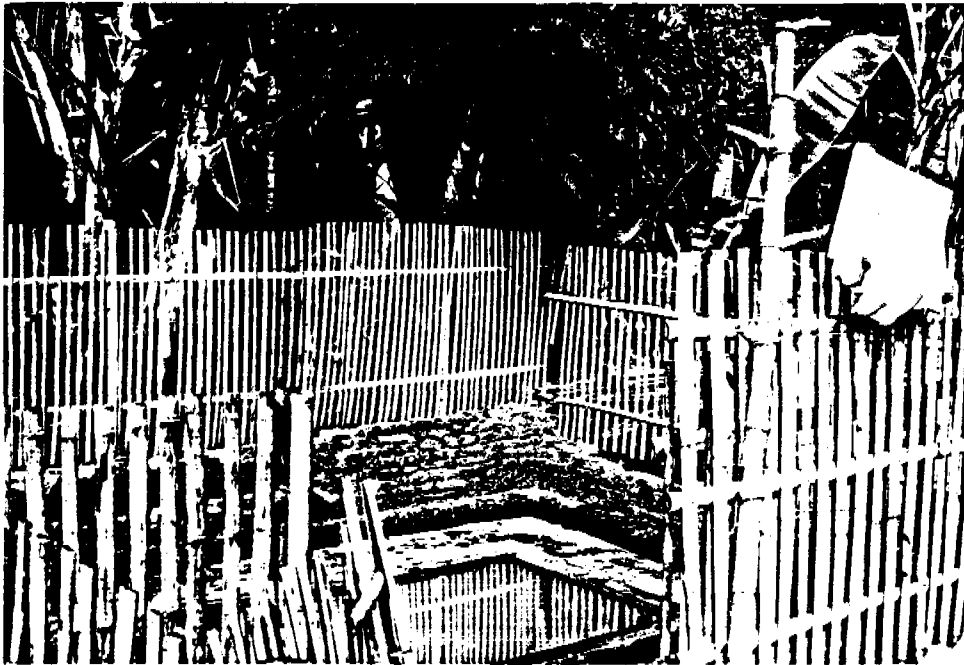
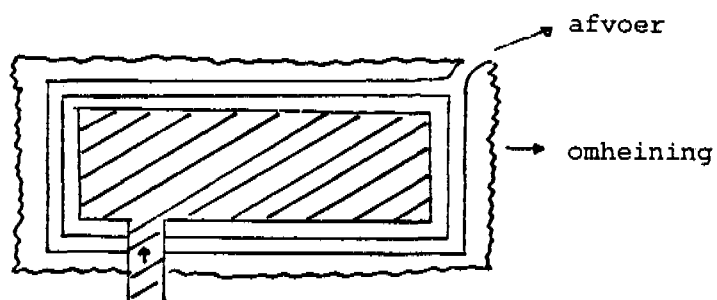


Foto 3: Tempat mandi biasa, als gemeenschappelijke badplaats.

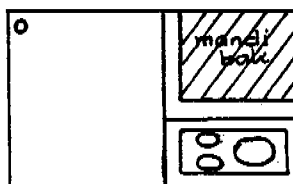
ad. f/ Tempat mandi biasa, op eigen erf. Dit zijn meestal de iets beter uitgevoerde tempat mandi biasa umum met een vaak gemetselde zitplaats of om spulletjes op te leggen. In de meeste gevallen mogen de naaste burens gebruik maken van deze plaats.

Schema: Tempat mandi biasa.



ad. g/ Geding, dit is een mandi-ruimte in het huis tezamen met een "jamban"
(toilet). Slechts negen gezinnen in Jatisari bezitten deze "luxe".
De mandibak wordt gevuld met water uit de rivier of van de sumur (put).

Schema: Geding.



6.3 Gedrag van vrouwen en kleuters ten aanzien van baden.

6.3.1 Tijdsperiode.

In Indonesië zijn twee seizoenen dit in tegenstelling tot de vier seizoenen in Nederland;

a/ musim hujan; van november tot en met april

b/ musim panas/kemarau; van mei tot en met december

Mijn stageperiode viel in het regenseizoen en het begin van het droge seizoen.

ad. a/ In het regenseizoen zijn de paden naar de grote rivieren de Metro en Babar modderig en glad. De steile paden zijn n.l. nauwelijks verhard slechts af en toe heeft men ronde stenen neergelegd als verharding.

"Kepleset" (uitglijden) is dan ook een veelvuldig voorkomend woord in deze tijd. De helft van de respondenten kiest voor een badplaats dicht bij huis (de rivier de Suaru), "cari yang dekat" (men zoekt wat dichtbij is).

Bovendien speelt voor een kwart het overstromingsgevaar een grote rol "banjir", welke zeer plotseling komt opzetten. Men kan dan door de kracht van het water worden meegesleurd. Vorig jaar is hierdoor iemand om het leven gekomen. Daarom verkiest deze groep de kolam biasa. De andere respondenten baden bij de sumur of sumber omdat zij hier vlakbij wonen.

Tijdens het regenseizoen is het rivierwater meer vervuild dan in het zomerseizoen. Door al de modder wordt het water dan donker gekleurd. Volgens de vrouwen is de rivier de Suaru het schoonst, dit in vergelijking met de rivier de Babar en Metro.

ad. b/ In het zomerseizoen gaat de suikerfabriek Kebun Agung werken en loost dan zijn afval in de rivier de Metro. Men zegt dat dit de laatste twee jaar aanzienlijk verminderd is en het water van de rivier de Metro niet meer zo vervuild wordt. Voorheen stonk het water en was de kleur zwart. Het afval van de fabriek wordt nu met vrachtwagens naar Jatisari gebracht om als mest voor het land te worden gebruikt. Vele maken hier gebruik van. De enige vergoeding hiervoor is een rokertje voor de chauffeur. In de zomer gaat men eerder naar de rivier, de paden zijn dan immers goed begaanbaar. Toch blijft iets minder dan de helft naar de rivier de Suaru gaan, want men zoekt ook dan naar de badplaats die dichtbij ligt. Meer dan een kwart gaat naar de Babar, men vindt het "segar" (verfrissend) en het water wordt hier "schoon" bevonden. Iets meer dan een tiende van de respondenten baadt bij de sumber langs de rivier de Metro, de weg is immers dan wel goed begaanbaar. Er wordt echter voor de sumber gekozen, omdat vanwege het afval van de fa-

briek de rivier ⁿog als vuil wordt bestempeld. Slechts één respondent bleek in de rivier de Metro te baden en vond het water schoon. De resterende respondenten gingen naar de kolam biasa vlakbij hun huis (het water hiervan was afkomstig van de rivier de Suaru).

De gemiddelde afstand tot de badplaats bedroeg voor de respondenten 23 meter en men deed er ongeveer 7 minuten over om deze te bereiken. Meer dan drie kwart van de vrouwen baadt drie maal per dag:

- s'morgens; 5.00 - 7.00
- s'middags; 12.00 - 13.00
- s'avonds ; 16.00 - 17.00

Iets minder dan een kwart baadt twee maal per dag, omdat men werkt in de stad, er niet van houdt s'middags een bad te nemen of omdat men tweemaal baden genoeg vindt.

6.3.2 Gedrag ten aanzien van het baden.

Baden kan worden verdeeld in:

- a/ baden voor persoonlijke hygiëne
- b/ wuduh; islamitische rituele wassingen, welke vijf maal per dag plaatsvinden.

ad. a/ Het baden van de vrouwen is over het algemeen genomen een gecombineerde handeling, welke bestaat uit;

- het wassen van rijst en/of ander voedsel
- het wassen van keukengerei (afwas)
- het wassen van kleding
- het urineren (defeactie vindt gewoonlijk plaats in de avond of vroeg in de morgen maar wordt niet gecombineerd met baden)
- het baden van kinderen waarbij de volgende indeling kan worden gemaakt:
 - 1/ kinderen tot en met 35 dagen oud worden thuis gebaad
 - 2/ kinderen van 36 dagen tot 1 jaar en oud worden door de moeder als speciale handeling bij de rivier gebaad
 - 3/ kinderen van 1 jaar en ouder lopen zelf met de moeder naar de rivier.

De kinderen van groep 2 worden op dezelfde wijze gebaad als zij uit groep 3. Alleen in groep 2 gaat de moeder alleen naar de badplaats voor het kind en in groep 3 combineert zij het baden van het kind met andere bezigheden.

De vrouwen dragen meestal een gewone jurk, alleen de oudere vrouwen dragen een "sarong" en "kebaya". De vrouwen dragen onder hun jurk een onderrok, welke zij bij het baden gebruiken.

s'Morgens en s'avonds wordt er snel gebaad maar s'middags, na het in de

ochtend koken van de maaltijd voor die dag, is het baden een combinatie van bezigheden. Dan vertrekt zij met de kinderen (welke nog niet naar school gaan, dus beneden de vijf jaar) naar de dichtsbij zijnde rivier. Haar was draagt zij in een wasmand van plastic op de heup met zich mee. Afgezien dat de mand gevuld is met vuile was treffen we er een klein plastic zakje aan gevuld met gele vloeibare zeep en een hard stukje zeep waarmee geboend kan worden. Voor het baden heeft iedereen een klein plastic emmertje bij zich, waar meestal een stukje zeep (bijna iedereen kan zich dit permiteren) en een tandenborstel zit. Tandpasta ontbreekt grotendeels omdat dit vaak te duur is. Wanneer men het haar wil wassen gebruikt men een klein zakje shampoo (voor eenmalig gebruik), wat men los bij de "toko" (winkel) kan kopen. Iedereen heeft zo'n emmertje bij zich wanneer hij/zij gaat baden. Het emmertje wordt tijdens het baden als "gajung" (waterschep) gebruikt. Men vult het emmertje met water waarna men vervolgens water over het lichaam gooit. Nadat de vrouw bij de rivier is gearriveerd met haar kind/kinderen, zij loopt meestal alleen naar de rivier tenzij zij iemand onderweg tegenkomt, worden de kleertjes uitgetrokken en langs de waterkant neergelegd. Vervolgens gaat het kind/kinderen langs de waterkant spelen. Alleen of met kindertjes waarvan de moeder zich ook langs de waterkant bevindt. Moeder doet gewoonlijk eerst haar was. Ze zoekt een grote steen langs de waterkant, maakt de kleding nat in de rivier en wast de kleding met gele vloeibare zeep, door het wasgoed met beide handen op te pakken en met beide handen op de steen te gooien (een stampende beweging). De kleding wordt gespoeld onder het water van de sumber, als men er vlakbij staat en anders gewoon gespoeld in de rivier. Na de was wordt de rijst gewassen of de afwas gedaan. Hierna wordt het kind gebaad, over het algemeen genomen met zeep. Het kind wordt door de moeder ingezeept en afgespoeld. Het hoofdje van het kind wordt door haar met twee handen vastgepakt en het kind wordt dan vervolgens een paar maal in het water gedompeld, tegen de stroomrichting in, zonder dat het hoofdje onder water komt. Alle kinderen van vijf jaar en jonger die in de rivier baden, worden op deze manier gebaad. Na dit bad mag/mogen het kind/kinderen nog wat verder spelen totdat moeder ook gebaad heeft of wordt/worden meteen aangekleed, afdrogen doet men over het algemeen niet. Alleen kindertjes uit groep 1 worden afgedroogd. Onderbroekjes worden nauwelijks door de kinderen gedragen. Vervolgens kleed moeder zich uit en houdt als laatste haar onderrok aan die zij tot onder haar armen optrekt, zeept zich in en wast eventueel het haar. Het haar wordt gespoeld met behulp van de "gajung". Het lichaam wordt afgespoeld door voorover in het water te gaan liggen tegen de stroomrichting in en te steunen op een arm waar men zich mee op en neer drukt.

De andere arm wordt gebruikt om b.v. het gezicht en andere delen van het lichaam schoon te vegen. Hierna droogt de vrouw zich af en doet haar daarnet uitgetrokken kleding weer aan of zij wikkelt een "sarong" om tot onder haar armen en wast de kleding die ze aanhad en doet daarna iets droogs aan wat ze mee had genomen. De spulletjes worden dan bij elkaar gezocht, de vrouwen bij de badplaats gegroet en de vrouw vertrekt weer richting huis. Wanneer de huid erg vuil is zoekt men een kleine ronde gladde steen langs de rivierkant om het vuil van de huid te schrobben "gossok". Soms gebruikt men ook wel een "sepet" een stuk oude bast van een cocosnoot om te schrobben. Alleen tijdens het zomerseizoen wil men wel eens het blad van de "Lam Torro" boom gebruiken om de schilfers op de huid als gevolg van de droogte eraf te kunnen boenen. De steen, "sepet" en de bladeren worden alleen gebruikt door volwassenen. Als een vrouw zwanger is baadt zij op de plaats waar zij normaal ook altijd baadt, ze is dan n.l. niet onrein.



Foto 4: Een badende vrouw in de rivier.

b/ wuduh, dit punt wordt behandeld in 6.4.1.

6.4 De perceptie ten aanzien van het baden.

Deze perceptie is een stimulus beïnvloed door (Shaver: 1981):

- kennis (een hoeveelheid informatie) welke men heeft ten aanzien van het baden
- traditionele ideeën (een hoeveelheid informatie met een mindere mate van zekerheid) ten aanzien van het baden
- houding (een geleerde ontvankelijkheid die gemeten kan worden door een mening en door gedrag) ten aanzien van het baden
- waarden (een blijvende ontvankelijkheid die het baden zou kunnen beïnvloeden).

De punten zullen achtereenvolgens worden uitgewerkt:

6.4.1 Kennis ten aanzien van het baden.

De badplaats van de mannen bevindt zich altijd bovenstrooms dit in tegenstelling tot die van de vrouwen welke zich benedenstrooms bevindt (dit is echter betrekkelijk, wanneer we langs een rivier meerdere badplaatsen aantreffen). Hiervoor zijn een drietal redenen:

- vrouwen wassen kleding
- vrouwen wassen voedsel
- vrouwen menstrueren

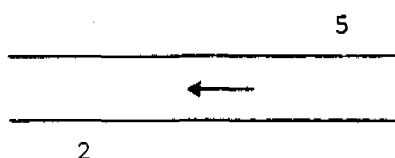
Kort samengevat worden deze drie ook wel "cuci kotoran" genoemd.

Hierdoor wordt het water van de rivier vervuild, welke de reden is dat mannen niet benedenstrooms willen baden. De man baadt over het algemeen langs dezelfde rivier als zijn vrouw, een enkeling baadt op het werk of zoekt een rustige plek langs de rivier de Babar. Verder wordt het vee ook in de rivier gewassen.

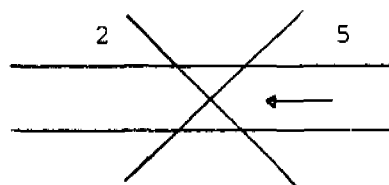
De volgende situaties geven aan hoe men over de dagelijkse activiteiten langs de rivier denkt zoals, (1) het wassen van kleding, (2) wassen van voedsel, (3) defecaeren en (4) baden in combinatie met (5) het wassen van vee.

Het wassen van vee en voedsel:

a/



b/

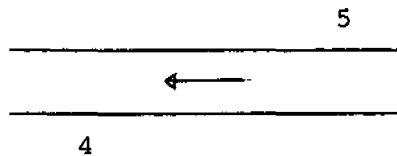


hier zit men n.l. in elkaars stroom
dit i.t.t. a.

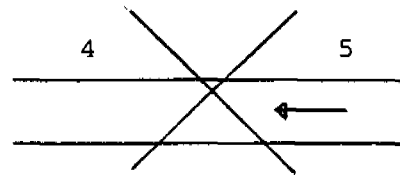
De situaties met het vee benedenstrooms zijn mogelijk.

Een badend persoon en het wassen van vee:

a/



b/

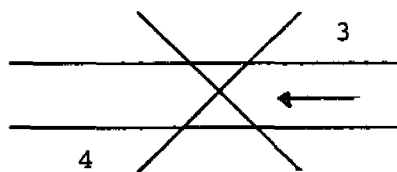


Hier zit men in elkaars stroom.

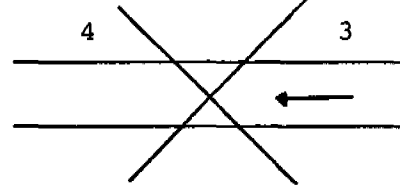
Ook hier zijn de situaties met het vee benedenstrooms mogelijk.

Een defecaerend persoon en een badend persoon:

a/



b/



Degene die defaceert houdt rekening met de anderen die baden en voedsel wassen en moet altijd benedenstrooms zitten.

De rivier is tussen 17.00 uur s'middags en 4.00 s'morgens schoon. Gedurende de dag wordt deze vervuild s'avonds en s'morgens vroeg wordt de rivier dan ook gebruikt voor de "wuduh". De helderheid van de rivier wordt bepaald door het aantal vissen dat erin leeft, deze eten n.l. o.a. de faeces.

Het water van de rivier is schoon omdat er vis in leeft zelfs schildpadden ("bulus"). Wanneer de vrouwen het hadden over de kwaliteit van het badwater dan bedoelden zij hiermee de kleur en de geur van het water. De kwaliteit van het water van de badplaats van de respondenten in het regenseizoen werd voor iets minder dan de helft (46%) als "cukup bersih" ookwel "sederhana" (voldoende helder) omschreven en geel van kleur bevonden. Meer dan een kwart (33%) vond het badwater "kotor" (vuil), welke variërend van rood tot zwart gekleurd was. Iets meer dan een tiende (13%) vond het water "bersih" dan wel licht geel van kleur en minder dan een tiende (8%) vond het water "bersih sekali" ofwel "bening" (erg schoon) helder/wit van kleur.

Ook in het droge seizoen bleek, nu meer dan de helft (62%) het badwater "cukup bersih" te vinden. Een kwart (25%) vond het water "bersih" en iets meer dan een tiende (13%) vond het water "bersih sekali". Zo vindt dus ongeveer de helft van de respondenten, zowel in het regen als droge seizoen het badwater voldoende schoon. En wat de waterhoeveelheid betreft is men het er unaniem overeens dat er altijd genoeg water in Tambaksari aanwezig is.

Voor het droge seizoen maken de vrouwen de volgende waterclassificatie van wat zij als schoon water beschouwen, minder schoon etc. tot het minst schoone water:

- sumber (bronwater)
- air hujan (regenwater)
- sumur (putwater)
- sungai (rivierwater; Babar, Suaru, Metro)

De waterclassificatie voor het regenseizoen is hetzelfde.

Er is dus geen onderscheid in de classificatie voor het regen en droge seizoen, Hierbij moet nog worden opgemerkt dat een groot aantal vrouwen hun kinderen bij voorkeur liever niet baden in regenwater omdat men er dan stellig van overtuigd is dat het kind verkouden ("pilek") zal worden. Het badwater van de rivier wordt kort samengevat verontreinigd door:

- defecaetie
- het wassen van vee
- afwassen, de was
- het wassen van voedsel (rijst, groenten)

Hiernaast is er nog het afval van:

- landbouw pesticides
- de suikerfabriek, welke gedurende het zomerseizoen in de rivier de Metro loost.

Wat de relatie gezondheid en badwater betreft wist het merendeel van de vrouwen te vertellen dat men jeuk ("gatal") kon krijgen wanneer men in de rivier baadt. "Panou" (een huidziekte, welke witte vlekken op de huid veroorzaakt en zich uitbreid over het lichaam) is een algemeen voorkomende ziekte.

Diarree ("sakit perut, mencret") kan volgens de respondenten worden opgelopen door het eten van te veel zoetigheid of door te zijn gevallen, een relatie met water werd hier niet gelegd. Hoe men aan oogziekten ("sakit mata") komt weet men niet.

Volgens de moeders is baden in de rivier voor de kinderen gezond en zullen zij hierdoor snel groot worden.

Wanneer een kind ziek is mag het niet gebaad worden, maar wordt het gebet met lauw water, ookwel "seponan" genoemd. Deze methode wordt ook bij volwassenen toegepast wanneer zij ziek zijn. Gewoonlijk wacht men een dag alvorens men het kind s'morgens en s'middags met lauw water bet. Met lauw water, omdat het kind over het algemeen koorts heeft en de moeder bang is dat het kind eventueel nog zieker zou worden. Het water voor de zieke wordt door drie kwart van de respondenten (75%) bij de natuurlijke bron gehaald ("sumber"), iets meer dan een tiende (13%) bij de put ("sumur") en een zelfde aantal

gebruikt water afkomstig van de rivier de Suaru. Voor een zieke kiest men dus voor het schoonste water.



Foto 5: Een waterdrager.

Wuduh;

De islam heeft vijf rituele wassingen. De rituele wassing heet "wuduh" en heeft voor elk tijdstip een andere benaming, het tijdstip wordt aangekondigd door middel van een trom. De rituele wassing houdt in:

- het wassen van het gezicht, de oren (niet het haar)
- het wassen van de armen tot iets boven de elleboog
- het wassen van de voeten tot iets boven de enkel.

De wassing geschied normaal gesproken met rivier water. Iets minder dan de helft (46%) van de vrouwen gaat naar de rivier de Suaru voor de "wuduh", meer dan een kwart (33%) gaat naar de "kolam biasa", iets meer dan een tiende (13%) naar de "sumber" (4%), 4% gaat naar de grote rivier en 4% heeft voorlopig geen tijd omdat de baby nog te klein is.

Men gebruikt voor de "wuduh" geen zeep, dit is niet nodig. Wanneer er op het tijdstip van de "wuduh" geen water voor handen is gebruikt men ook wel suikerriet ("tebu") of zand ("pasir").

Volgens de adat van de islam moet men zich minimaal drie keer wassen.

De rituele wassingen zijn de volgende:

1/ subuh	4.30
2/ lahor	12.00
3/ asyar	15.30

4/ mangrip 17.30

5/ isyah 19.30

Inhoeverre men zich aan de rituele wassingen houdt is echter niet gekeken. De "wuduh" plicht begint op zeven-jarige leeftijd, dit staat vermeld in de "Al Gur'an" ("kitab orang islam"/islamitische bijbel). Vanaf deze leeftijd begint het kind n.l. gevoelens te ontwikkelen voor het andere geslacht ("balek"). Verder zal niet worden ingegaan op de "wuduh" daar deze beschrijving zich richt op het baden voor persoonlijke hygiëne en niet uit godsdienstig oogpunt.

6.4.2 Traditionele ideeën.

De "selamatan bayi" (rituele feesten) zijn van belang gezien mijn doelgroep; moeders met kinderen van vijf jaar of jonger omvat en één van de "selamatan bayi" bepalend is wanneer het kind voor de eerste maal in de rivier gebaad mag worden. Alvorens een beschrijving te geven van de "selamatan bayi" zal ik eerst wat verder ingaan op de "selamatan" en zijn betekenis. Geertz geeft in zijn boek "The Religion of Java" (1960) een uitgebreide beschrijving van de "selamatan". Het religieuze systeem van het dorp bestaat over het algemeen uit een gebalanceerde integratie van animistische, hinduïstische en islamitische elementen welke een basis javaans syncretisme is welke de ware volkstraditie van het eiland omvat. De javanen maken de volgende verdeling in drie belangrijke subtradities n.l.;

- abangan, welke de nadruk legt op de animistische aspecten van het overall aanwezige javaanse syncretisme en wijd gerelateerd is aan het peasant element bij de bevolking.
- santri, benadrukt de islamitische aspecten van het syncretisme en wordt algemeen gerelateerd aan het handelselement (en eveneens aan bepaalde elementen bij de peasants).
- prijaji, benadrukt de hindu aspecten en wordt gerelateerd aan het bureaucratistische element.

In het midden van het hele javaanse systeem ligt het ritueel de "selamatan" ook wel "kenduren" genoemd. Een "selamatan" kan gegeven worden op bijna elke gebeurtenis die men wil vieren, verbeteren of reinigen van zonde zoals geboorte, huwelijk, overlijden, een verhuizing of het begin van een politieke bijeenkomst. Er is altijd speciaal voedsel (afhankelijk van de inhoud van de "selamatan"); wierook, een islamitisch lied en een extra-formele hoog javaanse speech van de gastvrouw/heer. De "selamatan" geeft een eenheidsgevoel en beschermt de mensen tegen geesten, zodat er niets zal gebeuren.

De "dukun bayi/bidan" (vroedvrouw) vervult tijdens de "selamatan" cyclus van

de geboorte zo haar taken. Desa Jatisari telt vier "dukun bayi", waarvan er twee in dukuh Tambaksari wonen. Een van hen noemt zich traditioneel (zij is al twintig jaar werkzaam), de ander noemt zich modern omdat zij geen gebruik maakt van wierook ("merang") en een gedroogde bos rijst ("menyan"), ze strooit echter wel zout om de kwade geesten te verdrijven. Beiden hebben hun diploma gehaald bij de Puskesmas. Vooropleiding, lagere school, hadden ze echter niet. De Puskesmas geeft een cursus speciaal voor de "dukun bayi". Zij die de cursus met goed gevolg hebben doorlopen ontvangen een uniform en een metalen koffertje gevuld met de benodigdheden voor een bevalling. Het merendeel van de vrouwen bevalt thuis.

De salamatan cyclus; geboorte:

a/ Teloni;

Deze salamatan wordt gevierd wanneer de moeder vier maanden zwanger is. Het kind heeft dan het leven/de geest ("roh") gekregen van "Allah" (god). De salamatan bestaat uit een gezamenlijke rijst maaltijd. De dukun bayi heeft hierbij geen speciale taken.

b/ Tingkepan;

Deze salamatan vindt plaats wanneer de moeder zeven maanden zwanger is van haar eerste kind en men dankt hiermee god ("sjukuran"). Er zijn veel moeders in de desa die dit feest overgeslagen hebben, omdat het financieel te zwaar is. Bij deze salamatan gaat ibu dukun bayi met de aanstaande vader en moeder naar de rivier, vergezeld van familie en vrienden, en men brengt dan eten mee. Alleen de man en zijn zwangere vrouw baden, de anderen zitten langs de kant, terwijl de dukun bayi langs de rivier bidt voor een voorspoedige zwangerschap. Na het baden wikkelt de aanstaande moeder een sarong om, welke zij zeven maal moet verwisselen voor een andere. De eerste vindt zij niet mooi, probeert vervolgens de tweede welke zij ook niet mooi vindt, dit tot de zevende sarong, welke zij tenslotte mooi vindt. De sarongs worden verwisseld opdat het een mooi kindje zal worden voor een jongen "ganteng" en voor een meisje "cantik". Deze ceremonie dateert uit grootmoederstijd. De aanstaande vader moet dan een jonge cocosnoot "klapa muda" stuk slaan. Wanneer hij deze precies door midden slaat dan wordt het kind dat geboren wordt een meisje, slaat hij de klapper scheef stuk dan wordt het een jongen. De dukun bayi brandt langs de rivierkant "merang" en "menyan" met als doel dat de zwangerschap voorspoedig zal verlopen, "biar selamat orang yang mengandung". Deze salamatan vindt meestal s'morgens om ongeveer acht uur plaats.

c/ Berokohan;

Geboortefeest; welke gevierd wordt één dag na de geboorte van het kind.

Men eet dan rijst van twee "tumpang" (ronde van bamboe gevlochten plateau's). Op de ene tumpang heeft men de rijst gemodelleerd in de vorm van een borst van een vrouw, welke de moeder van het pasgeboren kind symboliseert. Op de tumpang ligt losse rijst welke het kind symboliseert. De rijst wordt gegeten met groenten, tahu en tempeh. Vrouwen uit de omgeving bidden tezamen met de dukun bayi voor de gezondheid van het kind. Na het gebed eet men gezamenlijk, en krijgt een ieder "berkat" (een kleine portie van een maaltijd, welke men mee naar huis neemt na een selamatan). Het kind krijgt op deze dag zijn/haar naam en wordt dan ingeschreven bij pak Modin in het register. Ook moet er een geboorte akte worden gehaald bij het "Kantor Kabupaten", dit wordt door velen achterwege gelaten.

d/ Sepasaran;

Deze selamatan vindt plaats acht dagen na de geboorte voor meisjes en tien tot twaalf dagen na de geboorte voor jongens. Dit omdat van het meisje eerder verwacht wordt dat zij trouwt (eerder volwassen is). (In Arabië werd vroeger de jongen na tien/twaalf dagen besneden. Tegenwoordig wordt op Java de jongen besneden tussen de tien en twaalf jaar oud, "sunat" (besnijdenis) genaamd.) Er wordt rijst gegeten met "sayuran" (groenten), tahu en tempeh als moeder, kind en ibu dukun bayi s'morgens naar de rivier zijn geweest om te "wowong" en "berdoa"; de moeder maakt haar gezicht nat en ibu dukun bayi bidt voor moeder en kind.

e/ Salapan;

Deze vindt plaats zesendertig dagen na de geboorte van het kind. De dukun bayi gevolgd door moeder en baby lopen dan naar de dichtsbijzijnde rivier om daar het kind voor de eerste keer in de rivier te baden. Wanneer het kind voor deze tijdsperiode in de rivier gebaad wordt resulteert dit in een gestoorde geest van het kind "ganguan dari gaib". Daarom wordt het kind vijfendertig dagen thuis gebaad in een plastic bak met water van de sumur of sumber, welke door de vader gehaald wordt met de "pikul" (twee emmers aan een juk). Onder het naar de rivier lopen strooit de dukun bayi zout, uit een pisangblad, om de kwade geesten te verdrijven. Eenmaal bij de rivier aangekomen wordt het overgebleven zout in de rivier gegooid. Vervolgens zoekt de dukun bayi een plekje langs de rivier waar zij de "merang" en "menyan" brandt. "Menyan" is afkomstig van de menyan boom en wordt afgetapt van de boom door een inkeping in de bast van de boom te maken. Het sap wordt ingekookt en gedroogd. Het resultaat zijn kleine steentjes die een wierook geur geven als ze aangestoken worden. De menyan boom vinden we alleen in Medan en de duurdere soort komt uit Arabië. Op de "merang" wordt door de dukun bayi de "menyan" gelegd en "takir kecil" (kleine offertjes van gevouwen pisangblad,

gevuld met tabak). Naast de rokende wierook prevelt de dukun bayi een gebed, waarna het kind wordt gebed op de wijze zoals al is beschreven. Na de wasbeurt wordt het kind afgedroogd en aangekleed. Vervolgens kleedt de moeder zich uit met alleen haar onderrok aanhoudend. Zij hurkt in de rivier en gooit haar haar los. Ibu dukun bayi draagt het kind nu in een "slendang" (draagdoek) en prevelt weer een gebed, waarna de moeder het haar nat maakt en het verder wast. De dukun bayi wacht langs de kant totdat de moeder klaar is met baden. Na de bevalling was zij n.l. onrein en mocht zij dan ook niet bij de sumber baden. Vroeger mocht de vrouw tot de salapan niet het dorp uit; naar de markt. Nu echter wel. De dag na de bevalling staat de moeder al naast haar bed en meestal mag de moeder na de separaman al het dorp uit haar boodschappen doen. Tot de selamatan salapan bayi komt de dukun twee maal per dag, s'morgens en s'middags om de baby te wassen. Wanneer zij komt staat het warme badwater al klaar. Na deze selamatan zit haar taak erop.



Foto 6: De "dukun bayi" steekt de "merang" langs de rivierkant aan.



Foto 7: De "dukun bayi" doet een gebed.



Foto 8: Moeder en kind wachten rustig af.



Foto 9: De baby wordt tegen de stroomrichting in gebaad.



Foto 10: De baby ondergaat leidzaam de wasbeurt.



Foto 11: De "dukun bayi" spreekt een gebed uit voor de moeder.

f/ Neloni;

Dit feest wordt vier maanden na de geboorte gevierd, meestal s'middags. Het kind wordt door de dukun bayi neergelegd op een tafel met naast zich; rechts een glas met gekookt water "air matang" en wordt samen weggegooid met de nageboorte van de moeder, bovendien een glas ongekookt water "air mentah" waarin men bloemen heeft gelegd ("melati"). Links van het kind staat een pan gevuld met o.a. een kilo ongekookte rijst, gekookte rijst, twee kippenpoten en twee vleugels, dit is "berhadiah" een gift voor de dukun. In de handjes van de baby worden vervolgens gestopt; een poot van een kip opdat het kind later goed op eigen benen kan staan en een vleugel van een kip in de andere hand zodat het kind later uit zal vliegen en veel zal zien. Daarna wordt het kind een aantal malen flink met zijn beentjes op de tafel gezet, zodat het kind later niet schrikachtig zal worden.

g/ Mitoni;

Na zeven maanden herhaalt zich hetzelfde zoals bij de selamatan neloni. Het kind is gereed om op de wereld te zijn.

h/ Setahunan;

Het kind wordt dan een jaar oud. Het is nu zelf in staat de rijst uit de pan naast zich te pakken met het rechter handje (links is onrein).

Als laatste is bij de "selamatan bayi" van belang de "pasarana jawa" te weten:

- 1/ pahing
- 2/ pon
- 3/ wage
- 4/ kliwon
- 5/ legi

Naast de gewone dagen van de week telt de "pasarana jawa" door. Als het kind op "minggu pon" (zondag pon" geboren is moet de "salapan bayi" ook weer op "minggu pon" plaatsvinden. Dit is gewoonlijk een periode van vijfendertig dagen, de zesendertigste dag vindt de selamatan plaats. Volgens de javaanse telling hebben alle maanden dertig dagen. Van de "selamatan bayi" zijn; teloni, berokahan en setahunan islamitische feesten de anderen zijn javaanse selamatan. Geertz geeft in zijn boek een beschrijving van Tingkeban, Babaran, Pasarana en Pitonan. Ik ga hier echter niet verder op in daar dit niet van wezenlijk belang is voor het onderwerp baden.

6.4.3 Houding.

Uit beleefdheidsoverwegingen baden vrouwen tijdens hun menstruatie-periode niet bij de "tempat mandi biasa", omdat dit onrein is, maar gaan naar de rivier. Zij kunnen echter in deze periode beter niet bij sumber (natuurlijke bron) baden, omdat er dan een grote kans is om ziek te worden. De symptomen van deze ziekte zijn; hoge koorts en het praten van wartaal. De persoon wordt bezeten. De enige die deze ziekte genezen kan is de "dukun" (traditionele genezer). Naast de menstruatie-periode is het ook gevaarlijk om bij de sumber te baden wanneer de persoon (zowel man als vrouw) moeilijkheden heeft. De "Roch halus" (satan) kan dan gemakkelijk het lichaam binnentreden en de gemoedstoestand verstoren. De sumber is het huis van de "Roch halus", er wonen er meerdere in een sumber. De "Roch halus" houdt van schoon water en houdt bovendien van donkere plaatsen waar boze geesten zich ophouden en het lichaam van badende personen kan binnentreden en het ziek maakt "tempat angker". In dukuh Tambaksari bevinden zich twee "tempat angker". Langs de rivier de Babar bevindt zich de vrouwelijke sumber ook wel "sumber geding" genoemd daar men hier stenen gebruikt heeft voor de bouw van de badplaats bij deze sumber. Langs de rivier de Metro vinden we de mannelijke sumber of "sumber kucur" (rood) genoemd. Beiden zijn "tempat angker", de andere sumber in Tambaksari zijn kinderen van deze grote sumber. De kleine sumber's zijn niet gevaarlijk. Als er maar b.v. niet met stenen wordt gegooid. Verder mag men bij de grote sumber;

- geen vuile voeten wassen door ze onder de waterstraal te houden

- een kind niet slaan of boos worden op het kind.

Eens in de maand elke "Kamis Kliwon" wordt de sumber gereinigd door de dukun, de bewaker van de "sumber geding". De "Roch halus" schijnen dan in de gedaante van slangen uit de sumber te komen. Per maand worden er twee à drie personen ziek als gevolg van het baden bij de sumber.

Iets meer dan de helft van de vrouwen (54%) vertelde dat er in Tambaksari "tempat angker" zijn. Door bijna allemaal werd de "sumber geding" als "tempat angker" genoemd. Minder dan de helft (46%) was echter van mening dat er geen "tempat angker" in Tambaksari is.

6.4.4 Waarde.

Factoren die de keuze van de badplaatsen bepalen zijn:

- 1/ de sociaal economische situatie
- 2/ het seizoen
- 3/ de afstand
- 4/ de leeftijd van het kind
 - a/ zesendertig dagen en ouder ("salapan bayi")
 - b/ jonger dan zesendertig dagen
- 5/ ziekte
- 6/ de menstruatie periode
- 7/ de gemoedstoestand (moeilijkheden, ruzie)

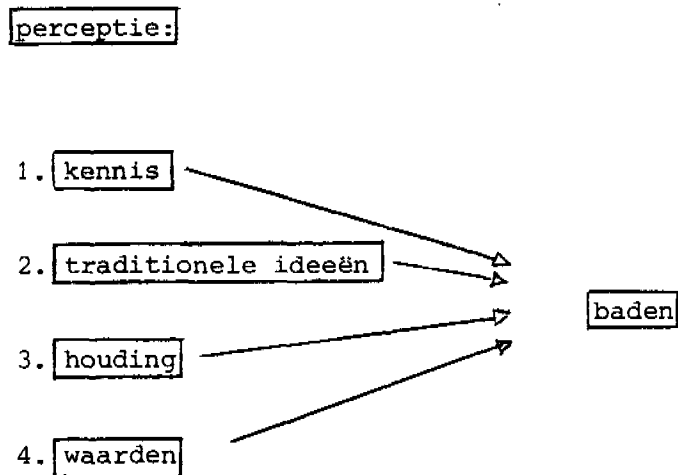
Bijna iedereen zoekt zijn badplaats buitenshuis als gevolg van de lage sociaal economische positie hierbij is de factor afstand voor de meerderheid een zwaarwegende factor "cari yang dekat". In het droge seizoen is men eerder bereid verder te lopen omdat de wegen dan beter begaanbaar zijn.

Afstand is belangrijker dan de kwaliteit van het water, welke alleen van belang is bij kinderen beneden de zesendertig dagen en zieken. De menstruatie-periode bepaalt of de vrouw wel of niet in de kolam biasa of zij bij de sumber baadt is afhankelijk van de houding van de vrouw ten opzichte van de "tempat angker". De gemoedstoestand gaat meespelen voor man en vrouw wanneer de houding ten opzichte van de "tempat angker" positief is (d.w.z. men is van mening dat er een "tempat angker" is).

6.5 Relatie perceptie en gedrag.

Bij de beïnvloeding van de stimulus perceptie komt naar voren dat de kennis ten aanzien van het baden op het hygiënische vlak tekort schiet. Dit is een bijkomstig gevolg van de kleine opkomst van moeders bij de "Timbangan bayi" (zuigelingenverzorging bijeenkomst) waar hen enkele informatie wordt verstrekt over gezondheid e.d.

De traditionele ideeën wegen zwaar, iedereen wordt immers na vijfendertig dagen, volgens de "selamatan bayi", gebaad in de rivier. Wat de houding betreft bleek iets minder dan de helft van de vrouwen van mening te zijn dat er een "tempat angker" aanwezig is. Bij de waarde blijkt de afstand een doorslaggevende factor te zijn. Al met al levert de perceptie ten aanzien van het baden in deze grotendeels van de landbouw levende desa traditioneel gedrag.



6.6 Te verwachten ontwikkelingen in de toekomst.

Met de bouw van de toiletten had men reeds een aanvang gemaakt aan het einde van mijn verblijfsperiode in de desa. Pak Lurah zou zich gaan inspannen om de mensen zoveel mogelijk gebruik te laten maken van deze algemene toiletten.

Jatisari hoopt in de toekomst een hulppostje van de Puskesmas te krijgen. Hiernaast zal onder leiding van de Universitas Brawijaya een Gizi (m.b.t. voeding) project plaatsvinden.

Wat betreft "tempat mandi umum" (gemeenschappelijke badplaatsen) hiervoor waren voorlopig nog geen plannen. De respondenten waren positief ten opzichte van eventuele plaatsing van "tempat mandi umum" in de toekomst.

Een eigen badkamer is immers geheel buiten eigen bereik gezien de zwakke sociaal economische positie die men heeft. Voorlopig zullen er dus in Jatisari nog veel kindertjes voor de eerste keer in hun leven in de rivier gebaad worden.

6.7 Conclusies.

De situatie wat betreft de badplaatsen, voor persoonlijke hygiëne, in Jatisari is weinig veranderd in vergelijking met vroeger (\pm negentig jaar geleden). In dukuh Tambaksari kunnen de volgende badplaatsen worden onderscheiden:

- a/ badplaatsen langs de rivier de Suaru
- b/ badplaatsen langs de rivier de Metro
- c/ badplaatsen langs de rivier de Babar
- d/ badplaatsen bij de sumber (natuurlijke bron)
- e/ tempat mandi biasa (gemeenschappelijke badplaats)
- f/ tempat mandi biasa (op eigen erf)
- g/ geding (gemetselde badkamer met eigen toilet voor eigen gebruik)

Factoren die de keuze van de badplaats bepalen zijn:

- 1/ de sociaal economische situatie (Ann Soetoro scale; prosperity indicators for java: 1970)
- 2/ het seizoen (droge tijd, regentijd)
- 3/ de afstand
- 4/ de leeftijd; a/ zesendertig dagen en ouder ("salapan bayi")
b/ jonger dan zesendertig dagen oud
- 5/ ziekte
- 6/ de menstruatie-periode
- 7/ de persoonlijk gemoedstoestand (b.v. moeilijkheden)

De factor afstand is een zwaar (~~is een zwaar~~)wegende factor "cari yang dekat" is een veel voorkomend antwoord bij de vrouwen. Een badplaats welke te ver en moeilijk bereikbaar is kost immers tijd en energie voor de vrouw. Dit heeft als gevolg dat zij haar huishoudelijke taken zou moeten verwaarlozen, zoals koken en het verzorgen van de kinderen of van landbouw taken, zoals wieden wat zou kunnen leiden tot een kleinere oogst.

De besluitvorming over de kwaliteit van het badwater wordt door de vrouwen bepaald op zintuigelijke macroscopische kwaliteiten n.l; de kleur en de geur van het water.

Voor de kleur maken zij de volgende indeling:

- | | |
|--|-------------------|
| - schoon water ("bening, bersih") | kleur; wit |
| - voldoende schoon water ("sederhana, cukup bersih") | kleur; geel |
| - vuil water ("kotor") | kleur; rood/zwart |

Voor beide seizoenen maken de vrouwen de volgende klassificatie voor badwater:

- sumber (natuurlijke bron)
- air hujan (regenwater)

- sumur (put)
- sungai (rivier); Babar, Suaru, Metro

De vissen en de stroming van het water zorgen ervoor dat het rivierwater schoon blijft. Het water is s'avonds het schoonst omdat er dan geen afval in de rivier wordt gegooid. De vissen eten al het vuil dat in de rivier komt op, waardoor de rivier weer schoon wordt.

Het badwater van de rivier wordt vervuild door:

- 1/ defecaetie
- 2/ het wassen van vee
- 3/ afwassen, de was
- 4/ het wassen van voedsel (rijst, groenten)

Hiernaast is er nog afval van:

- 5/ landbouw pesticides
- 6/ de suikerfabriek, welke gedurende het zomerseizoen in de rivier de Metro loost.

De perceptie ten aanzien van het baden is een stimulus welke beïnvloed wordt door;

- a/ de kennis die men heeft ten aanzien van het baden. blz 54

Hierbij komt naar voren dat bij de vrouwen de kennis m.b.t. de relatie gezondheid en de kwaliteit van het badwater duidelijk te kort schiet (onwetendheid), mede een gevolg van het lage opleidingsnivo van de vrouwen. De kennis die men heeft is sterk verouderd en wordt nog steeds van oud op jong overgebracht ("local learning system").

- b/ de traditionele ideeën ten aanzien van het baden.

De "selamatan salapan bayi" neemt hier een belangrijke plaats in. Deze bepaald immers wanneer het kind voor het eerst in de rivier gebaad wordt. De "selamatan bayi" dateren uit grootmoederstijd, men doet ze omdat dit nu eenmaal zo is.

- c/ de houding ten aanzien van het baden.

Hier komt naar voren dat de animistische denkbeelden in grote mate aanwezig zijn onder de vrouwen.

- d/ de waarden ten aanzien van het baden.

Wat deze betreft hier is afstand een zwaarwegende factor, "cari yang dekat" men zoekt naar een badplaats welke zich dichtbij bevind, ook al is het water minder van kwaliteit. Het tekort aan kennis op het hygiënische vlak en de vele bezigheden van de vrouw, zodat baden niet al te tijdrovend mag worden dragen hiertoe bij.

Desa Jatisari is een traditionele (d.w.z. levend van de landbouw) desa in het Kecamatan Pakisaji met een minimum aan voorzieningen (minus desa).

De slechte sociaal economische situatie is de oorzaak dat de families genoodzaakt zijn in de rivier te baden. Schoon badwater is moeilijk te krijgen.

6.8 Beleidsadviezen:

De "dukun bayi" speelt een belangrijke rol bij de zwangerschapsbegeleiding van de jonge moeders n.l. de bevalling en zesendertig dagen daarna.

De "dukun bayi" neemt een vertrouwenspositie in bij de vrouwen, via haar kunnen de grote groep moeders goed bereiken. Zij zou de moeders informatie kunnen geven over betere voeding, hygiëne, wat te doen bij diarree (Oralit gebruik) en zij zou de moeders meer kunnen motiveren naar de zuigelingenzorg toe te gaan in het belang van het kind (de opkomst van de zittingen is n.l. zeer gering). Dit kan echter alleen wanneer men meer aandacht zou besteden aan deze punten in de cursus voor de "dukun bayi". De "dukun bayi" is de sleutelpersoon om de jonge moeders te bereiken. Zij kan meer moeders bereiken dan het formele gezondheidssysteem.

Moeders/vrouwen zijn op hun beurt weer de sleutelpersoon, traditioneel gezien zorgen zij voor het huishoudelijke watergebruik, onderwijs en zorg voor de kinderen, zij zorgen voor de gezondheidszorg in het huishouden en nemen besluiten over water en sanitaire voorzieningen.

Voor "health education" is het van belang alle moeders te bereiken, niet alleen zij die het al iets beter hebben. Dit kan b.v. door aanwezig te zijn op een "tahlil" (islamitische bijeenkomst), "arisan" (krediet en spaarronde voor vrouwen) en deze te beginnen met "health education".

Verder is bij eventuele plaatsing van "tempat mandi umum" overleg met de lokale bevolking van belang, onvoldoende aandacht aan de traditionele rol en positie van de vrouw zou er toe kunnen leiden dat de nieuwe voorzieningen niet gebruikt zouden worden.

Literatuurlijst:

- Bollwerk, S. Een bijdrage voor het ontwerp van aangepaste waterzuiveringssystemen voor het platteland van West-Java, implementatie voorwaarden voor een waterzuivering in het dorp Kata Ampel. TH Twente, Vakgroep Ontwikkelingskunde, 1982.
- Cairncross, S., e.a. Evaluation for village water supply planning. TP. 15, Technical Paper Series, IRC Rijswijk, 1980.
- Elmendorf, M., Isely, R. The role of women as participants and beneficiarie in water supply and sanitation programs. (Technical report, no. 11), Arlington, USA, WASH, 1981.
- Elmendorf, M., Buckles, P. Sociocultural Aspects of Water Supply and Excreta disposal. World Bank, Appropriate Technology for Water Supply and Sanitation, 1980.
- Elmendorf, M. Women, Water and the Decade Water and Sanitation for health. (Technical report, no. 6), St. Louis, USA, WASH, 1981.
- Feachem, R. G., e.a. Water, Wasters and Health in Hot Climates. John Wiley and Sons Ltd., London, 1977.
- Geertz, C. The religion of Java. The center for international studies, Massachusettes Institute of Technology, Free Press, Illinois, 1960.
- Islam observed. Religious Development in Morocco and Indonesia. University of Chicago Press, Ltd., London, 1971.
- Gunnerson, C.G., Kalbermatten, J.M. Appropriate Technology in Water Supply and Waste disposal. Research at the ASCE National Convention in Chicago, Illinois, 1978.
- Honadle, G. Rapid reconnaissance approaches to organizational analysis for development administration. Inc. Cambridge, Massachusetts, 1981.
- Maryunani, I. Masalah perkembangan pembangunan desa Jatisari, Kecamatan Pakisaji, Kabupaten Malang. Fakultas Ekonomi Universitas Brawijaya, Malang, 1977.
- Palte, J.G.L., Tempelman, G.J. Indonesië, een sociaal geografysch overzicht. Romen, Haarlem, 1981.
- Rahaman, Mujibir, M. Measuring the impact of water and sanitation intervention in Teknaf. Royal Tropical Institute Amsterdam, 1983.
- Roark, P. Succesful rural water supply projects and the concerns of women. Prep. for the office of women in development, United States Agency for International Development, Washington D.C., AID, 1980.

- Simpson Hébert, Mayling Methods for gathering socio-cultural data for water supply and sanitation projects. (TAG Technical note, no. 1), New York, USA, UNDP; Washington D.C., USA, World Bank.
- Smet, J.E.M. Sawah als bron voor de drinkwatervoorziening op Java. Technical University Delft, Afstudeerproject, Delft, 1978.
- Sumbung, T. The role of women in water supply and sanitation. Seminar on Women and the INternational Drinking Water Supply and Sanitation Decade, Cairo, 1984.
- Shaver, K.G. Principles of social psychology. Withrop Publishers Inc. Cambridge, Massachusetts, 1981.
- Wijk-Sijbesma, van, C. Participation and education in community water supply and sanitation programmes, a literature review. TP. 12, Technical Paper Series, IRC Rijswijk, 1979.
- Participation of women in water supplu and sanitation. Roles and realities. TP. 22, Technical Paper Series, IRC Den Hague, 1985.
- White, G. e.a. Drawers of water; domestic water use in East Africa. University of Chicago Press, Chicago & London, 1972.
- White, A. Community participation in water supply and sanitation, concepts strategies and methods. TP. 17, Technical Paper Series, IRC Rijswijk, 1982.
- Wahyono, S. Evaluasi perkembangan pembangunan dan kependudukan desa Jatisari, Kec. Pakisaji, Kab. Malang. Universitas Brawijaya, Fakultas Ekonomi, Malang, 1977.
- Exploitasi dan pemeliharaan jaringan irigasi tersier/desa. Kursus singkat Hipa de Jawa Timur. Dinas Pekerjaan Umum Propinsi Daerah Tingkat I, Jawa Timur, Bidang Pengairan, 1984.
- Hipa Permasalahan dan Pemecahannya, Kursus Singkat Hipa di Jawa Timur. Daerah Tingkat I Jawa, Bidang Pengairan, 1984.
- Daftar Isian, Pertanyaan mengenai Potensi Desa Jatisari. Departemen Dalam Negeri, Direktorat Jenderal Pembangunan Desa, Jakarta, 1981/1982.
- Daftar Isian, Pertanyaan mengenai Potensi Desa Jatisari. Departemen Dalam Negeri, Direktorat Jenderal Pembangunan Desa, Jakarta, 1983/1984.
- Methods for gathering Socio-Cultural Data for Water Supply and Sanitation Projects. TAG Technical Note No. 1, United Nations Development Programme Inter-regional Project INT/81/047, World Bank/ Royal Tropical Institute, Amsterdam, 1983.

Proposal for practical fieldwork:

Bathing in an east Java village.

Date: 8-2-19-5.

Name: Marianne Jansen.

Location: Jalan Halimun 9, Malang.

Purpose:

The purpose of this fieldwork is to describe perceptions and behaviour of women and children regarding bathing in a village in east Java.

This practical field experience is primarily exploratory and descriptive.

The fieldwork will have two phases:

I/ Descriptive:

This part will give attention to the behaviour of women and children in relation to bathing, and try to answer the question:

What do women do concerning bathing?

- 1/ Historical situation.
- 2/ Location of the bathing place.
- 3/ Time period (of day and season).
- 4/ Bathing description.
- 5/ Who bathes?
- 6/ Special occasions (ceremonies).

II/ Explanatory:

This part will focus on the causes of the behaviour of women and children related to bathing. For example;

- Why do the women bathe at that particular spot?
- Why do the women bathe at that time? etc.

Justification:

This practical work is closely related to health in the village.

W.H.O. estimated that 80 per cent of all diseases in the world are associated with poor personal and household hygiene and inadequate water supply and sanitation.

Women have traditionally an important role in the household hygiene. Women are the first health agents in the family i.e. they prepare the food, they bath the children. Women are the change agents because one can motivate change of knowledge, belief attitude, value and behaviour of the children and family through women.

According to Mrs. Elmendorf (WASH, Technical paper no. 11: 1981) women's role in water supply and sanitation can be summarized into four roles as follows:

- Women as acceptors of new technologies.
- Women as users of improved facilities.
- Women as managers of water supply and sanitation programmes.
- Women as agents of behavioural change in the use of facilities.

Concerning these roles of women, this study could give an introduction to a better health situation, through getting an insight of the knowledge, belief, attitude, value and behaviour of the women, focussed on bathing.

Definitions:

Behaviour	- All observable actions of women and children concerning bathing.
Perception	- A stimulus affected by: a/ knowledge b/ belief c/ attitude d/ value.
Knowledge	- A bit of information.
Belief	- A bit of information, with a lesser degree of certainty.
Attitude	- A learned predisposition which can be measured through: a/ an opinion (statement which reflects an attitude) b/ behaviour.
Value	- An enduring predisposition that might affect bathing.
To bath	- To make oneself body wet with the purpose to clean it.

Data:

I Descriptive part: What do the women do concerning bathing?

1/ Historical situation: referring to bathing in the village (changes etc.)

This information will be gathered by interviewing older men and women. This is to get an idea how the perception was of the men and women in early times.

2/ Location of the bathing places:

- Where are the bathing places situated?

A map will be made of all the bathing places.

- Is there a different bathing place for men and women?

Where are the bathing places for men situated?

- When do the women say it's a traditional bathing place and when do they say it's modern? (A continuum will be made of this).

- Are the women satisfied with the location of the bathing places?

Further shall be taken into consideration the situation at home.

The actions out of the daily life of the women will be described so far it's relevant to the objective.

3/ Time:

- When (at what time(s) of the day) do the women take a bath at that particular spot?

- In what season (dry or wet) do the women use which bathing place or do they use the same spot during the whole year?

4/ Bathing:

- How are the women dressed when they leave home for taking a bath? (clothes, shoes etc.)

- What do they take with them? (soap, clean clothes)

- How do the women bathe? (children)

- How long does a bath takes?

- Do they only bathe themselves or are other actions related?

- Do the women go alone to the bathing place or do they go together?

- Do the women walk home alone, after bathing, or together with other women?

5/ Whom of the women make use of that particular spot?

- Is there a difference; between age, occupation of husbands, education level of the women etc.?

- Is the decision in choosing the bathing place related to the status of

the women?

- Is the choice of the bathing place a collective decision or is it a personal one?
- Do the women use the same bathing place as all the other women?

6/ Occasions:

Do the women use the bathing place for religious ceremonies?

A calendre with seasonal events will be made with regard to bathing. Also taking into account the spot which is used. This calendre will give us also an impression of the dry season, because the practical work takes place in the wet season.

II In addition to the descriptive part of this practical work, some effort will be made (if there is time) to explaining the observed behaviour:

For example,

- Why do women choose that particular spot for bathing?

With the elaboration of this item the following indicators shall be used:

- Does the perception of waterquality influence the choice of women?

The women's perception about the waterquality, which defines their choice, will be measured by their perceptions about the colour, taste and smell of the water (for instance whether it's salt or not) and the flow of the water. For example, the colour, taste and smell of the water and its flow can prevent women from using the water even though it may not be actually harmful.

- Does the waterquantity influence the choice of the women?
- What is the knowledge and what are the believes of the women about bathing and health?
- What is the current level of knowledge of women about disease transmission through water?
- Is it because bathing is a social affair? If yes.

What is the reason of this social affair?

Methodology:

Data collecting techniques:

- Participant observation;

I will live in the community to be studied, and remain there for a period of about four months; observing and recording the activities and events of daily life, searching out information relevant to the data.

Public events will be attended i.e. P.K.K. meetings (= local women organization), L.K.M.D. meetings (=Lembaga Ketahanan Masyarakat Desa).

I will also try to participate in community life i.e. bathing in the bathing place. All the while, detailed notes are kept on what is heard, seen and felt about the objective. These notes, as far as possible, are categorized and filed according to topic.

- Documents (related to population size, health status etc.)

- Group interviews.

- Short structured questionnaire about topics that become apparent as I am in the practical work area.

- Key-informant interviewing (these are people in the area itself who are knowledgeable about certain matters):

Respondent sampling:

There will be made a stratified sample on the socio-economic position of the households:

The following division will be used:

a/ poor households

b/ middle class households

c/ less poor households

To have a good comparison, households will be sampled out of the categories poor and less poor households.

The daily bathing activities of the women in these households will be described and interviews will be taken.

Miscellaneous:

Residence during the practical work period.

A "tempat kos" is preferred in the practical work area, to avoid possible long travel times, besides the family can give an introduction to the villagers and give some information about the local life.

Location of the village:

My interests go out to a village in the rural area (peasants) not sub-urban

and where there will come bathing place innovations or where there were recently built new bathing places.

Time schedule:

The practical work will proceed according to the following sequence.

The execution of the practical work will take about four months.

1/ An orientation period of about two weeks which includes an introduction to the village authorities where an explanation will be given of the practical work. This is followed by a general orientation in the village, introduction to the inhabitants of the inhabitants of the village etc.

2/ Base-line data will be gathered which are needed to decide the sampling.

3/ After the sampling, the daily activities concerning the objective, bathing will be followed accurately and interviews will be taken.

This period will take about three months.

4/ The last two weeks will be used to finish the practical work period, collecting additional data.

Feedback to Brawijaya:

The practical work will be ended by writing an initial report for Brawijaya University. After returning to the Netherlands data-analysis and interpretations will be made. Of the final report copies shall be sent to Brawijaya University.

Funding:

Apart from a little contribution of the University of Leiden I will be financially self-supporting during my stay in Indonesia.

Bijlage 2.

- 1 Nama responden:
- 2 Nommor R.T.:
- 3 Umur:
- 4 Pekerjaan tetap kepala keluarga:
- 5 Pekerjaan tetap ibu rumah tangga:
- 6 Status kawinan:
- 7 Agama:
- 8 Lahir dimana:
- 9 Pendidikan: - S.D.
- Lainnya
- 10 Apakah ibu/bapak memiliki tanah:
- Ya
- Tidak
Kalau ya: a/ kebun luas ha.
b/ sawah
c/ pekarangan
d/ lainnya
- 11 Keadaan rumah:
1/ Batu merah penuh
2/ Batu merah stengah/glenengan
3/ Gedek
- 12 Terbuat dari apa lantai rumah:
1/ Tanah
2/ Papan atau pelur
3/ ubin
- 13 Terbuat dari apa rumah:
1/ Genteng
2/ Asbes
3/ Seng
- 14 Apakah rumah punya listrik
- Ya
- Tidak

15 Berapa jumlah orang berusia di bawah 5 tahun:

1/ 1 orang

2/ 2 orang

3/ 3 orang

4/ 4 orang

5/ lebih dari 4 orang

16 Berapa jumlah orang berusia antara 5-15 tahun:

1/ 1 orang

2/ 2 orang

3/ 3 orang

4/ 4 orang

5/ lebih dari 4 orang

17 Berapa jumlah orang berusia diatas 15 tahun:

1/ 1 orang

2/ 2 orang

3/ 3 orang

4/ 4 orang

5/ lebih dari 4 orang

18 Apakah rumah ini punya barang barang berikut ini:

- radio

- cassette

- t.v.

- sepeda motor

- mobil

19 Tempat mandi:

Ibu mandi dimana?

Musim hujan

Sebabnya

Musim panas

Sebabnya (pabriek mulai bekerja)

- 20 Berapa jauhnya letak tempat mandi dari rumah?
meter.
- 21 Berapa lama waktu yang diperlukan untuk pergi ke sana?
minutes.
- 22 Ibu mandi berapa kali sehari?
Jam berapa biasanya?
Kenapa?
- 23 Ibu memakai apa kalau ibu pergi mandi?
-
-
- 24 Kalau ibu haid/datan bulan ibu mandi dimana?
- 25 Kalau ibu hamil ibu mandi dimana?
- 26 Menurut ibu, sungai apa yang paling bersih, bersih, kurang bersih,
untuk mandi.
- | | musim panas | musim hujan |
|--------------|-------------|-------------|
| Sungai Metro | | |
| Sungai Babar | | |
| Sungai Suaru | | |
| Kenapa? | | |
- 27 Suami:
Suami dari ibu mandi dimana?
(musim hujan, musim panas)
- 28 Ada disini tempat mandi khusus untuk orang laki laki dan orang perempuan?
- 29 Ada disini di Tambaksari tempat angker dimana ibu tidak boleh mandi?
- 30 Kenapa?

31 Bayi:

Sampai "Selamatan salapan bayi" ibu mandi bayinya di rumah.

Ibu/suaminya ambil air dari mana?

_____ musim hujan

_____ musim panas

a/ Sungai

b/ Sumber

c/ Sumur

d/ air hujan

32 Sebelum melahirkan bayi ibu mandi di rumah (untuk 2 atau 3 hari).

Air untuk ibu mengambil dari mana?

(musim hujan, musim panas)

33 Dengan menggunakan apa air dibawa ke rumah?

- ember

- blik

- pikul

- jerrykan

- lainnya

Air mandi ini, untuk berapa kali mandi?

34 Siapa ambil air untuk ibu dan bayi?

- Suami

- anam laki laki

- lainnya

35 Sesudah "Salapan bayi" ibu mandi bayi dimana?

Sungai apa?

36 Kenapa disana?

37 Ibu memakai apa untuk mandi bayi?

38 Ibu wuduh dimana?

39 Biasanya jam berapa?

40 Kenapa ibu wuduh disana?

41 Apakah sering terjadi kekurangan air di sumber?

- 1/ Tidak pernah
- 2/ Pada musim kemarau
- 3/ Tidak tahu

42 Bagaimana menurut anda keadaan air di tempat mandi anda?

musim panas musim hujan

- 1/ bersih (jerni)
- 2/ bersih
- 3/ cukup bersih
- 4/ kotor
- 5/ kotor sekali (berbau)

Kenapa?

43 Apakah pada dua bulan terakhir ini ada salah seorang anggota atau lebih (termasuk bapak/ibu) yang menderita salah satu penyakit atau lebih dari penyakit yang tersebut:

No. Umur Muntaber/Mencret Sakit kulit Sakit mata

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

44 Andaikan salah seorang dari anggota keluarga bapak/ibu ada yang menderita salah satu penyakit tersebut di atas, tahukah bapak/ibu apa penyebabnya?

Faktor penyebab muntaber, sakit kulit, sakit mata?

- a/ air kotor
- b/ makanan
- c/ gangguan makhluk halus
- d/ ditulari orang lain
- e/ kena guna guna
- f/ tidak tahu
- g/ lainnya

45 Kalau anak sakit;

a/ Anak boleh mandi di sungai

b/ Anak tidak boleh mandi

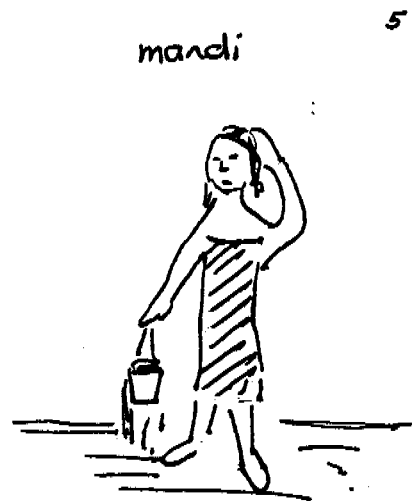
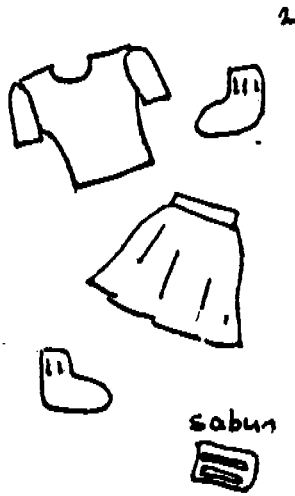
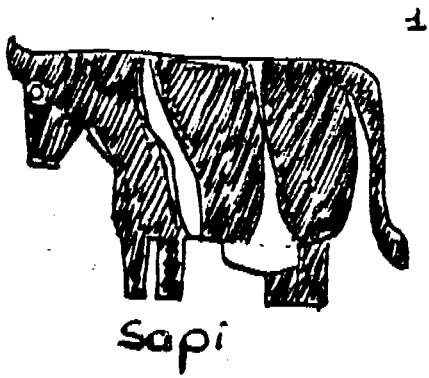
c/ Anak tidak boleh mandi, tetapi sepon dengan air hangat

(Ibu tunggu berapa hari sebelum sepon?)

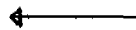
46 Kenapa a/, b/, atau c/?

47 Kalau anak sakit dan boleh mandi/sepon sir ini mengambil dari mana?

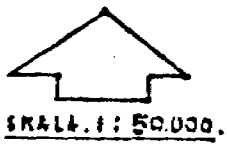
48 Apakah rumah ini ingin memiliki kamar mandi/wc sendiri?



SUNGAI



These pictures were used at the group interviews.



SKALA 1:50.000

PETA PENDUDUK

KETERANGAN	
	= JML. PENDUDUK
	= PESERTA KB.I.U.D.
	= -R- PIL
	= -I- KONDOM.
	= JML. BALITA

